

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΤΟΣ 2

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1933

ΤΕΥΧΟΣ Γ

Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠ ΑΥΤΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

ὑπὸ

ΜΠΑΜΠΗ ΒΑΣ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΜΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΥΤΩΝ

Ὁ παγκόσμιος πόλεμος ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἔθνικὴν καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν γεωργικὴν μας οἰκονομίαν τὴν ἀφετηρίαν σημαντικωτάτων μεταλλαγῶν. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν τοῦτον περίοδον, ἡ γεωργοοικονομικὴ σύνθεσις τῆς Ἑλλάδος ὑφίσταται βαθυτάτας μεταβολάς, αἱ ὅποιαι χρῆζουσι ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ μελέτης. Ἐκ τῶν διαφόρων παραγόντων, οἱ ὅποιοι συντρέχουσι εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγήν, οὐδεὶς ἔμεινεν ἄθικτος. Εἰς τὸ καθεστῶς τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ἐπραγματοποιήθη, διὰ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ ἐποικισμού τῶν προσφύγων, μία πραγματικὴ ἐπανάστασις. Εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς γεωργικῆς ἐπιχειρήσεως ἡ μεταβολὴ δὲν ὑπῆρξε μικροτέρα, ἀφ' ἑνὸς καὶ κυρίως λόγῳ τῆς κατατμήσεως τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης καταργήσεως εἰς μέγα τμῆμα τῆς γεωργικῆς Ἑλλάδος τῆς ἐπιμόρτου καλλιεργείας καὶ τῆς κολλητικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς, ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς νέας διαρρυθμίσεως τῶν ἐμφυτευτικῶν σχέσεων καὶ τῶν ἐμπραγμάτων ἐπὶ τῆς γῆς βαρῶν. Τέλος,

ἀπὸ τοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, σημειοῦται ἕνας νέος προσανατολισμὸς τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλεται ν' ἀσχοληθῶμεν.

Τρία εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς νέας αὐτῆς γεωργικῆς μας ἐξελίξεως:

1. Ἡ γενικῶς μετὰ τὸν πόλεμον παρατηρουμένη μείωσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, ἣτις εἶναι ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἰς τὰ δημητριακὰ καὶ εἰδικώτερον τὸν σῖτον.
2. Ἡ σημαντικὴ αὐξήσις τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος.
3. Ἡ μεταβολὴ τοῦ εἴδους τῶν ἀσκουμένων καλλιεργειῶν.

I.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων.

I.—Περὶ τῶν μεταβολῶν τούτων πείθεται κανεὶς εὐκόλως, εὐθύς ὡς ἐξετάσῃ συγκριτικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς γεωργικῆς μας παραγωγῆς ἀπὸ τοῦ 1914 καὶ ἐντεῦθεν. Διὰ νὰ δώσωμεν μίαν εἰκόνα συνθετικὴν καὶ ἀπηλλαγμένην τῶν μεγάλων ἐτησίων διακυμάνσεων, ποὺ παρατηροῦνται πάντοτε ἐν τῇ γεωργικῇ παραγωγῇ, ἐπροτιμήσαμεν νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τὸν μέσον ὄρον κατὰ πενταετεῖς περιόδους, εἰς τὴν κατανομὴν δὲ τῶν περιόδων τούτων ὡδηγήθημεν καὶ ἐξ ἄλλων γενικωτέρων σκέψεων, τὰς ὁποίας θὰ ἐξηγήσωμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω. "Ο,τι κυρίως ἀξίζει ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἐπὶ παρομοίων ζητημάτων εἶναι ἡ καλὴ ἐκλογή τῶν χρονικῶν ὀρίων τῶν περιόδων τούτων καὶ ὁ καθορισμὸς τόσον τοῦ ἔ τ ο υ ς — β ἄ σ ε ω ς, ὅσον καὶ τῶν ἐτῶν ἐνάρξεως ἢ λήξεως ἐκάστης μερικωτέρας περιόδου, διὰ νὰ μὴ στρεβλώνωνται τ ε χ ν η τ ῶ ς τὰ πραγματικὰ δεδομένα.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ χρονικὴ διαίρεσις ποὺ ἠκολουθήσαμεν παρουσιάζει δύο βασικὰ πλεονεκτήματα: α) ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν εὐρύτεραν κ υ κ λ ι κ ῆ ν διακύμανσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, τὴν ὁποίαν καὶ μίᾳ ἀπλῇ παρατήρησις τῶν στατιστικῶν δεδομένων ἀρκεῖ διὰ νὰ διαπιστώσῃ, καὶ β) ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ κυριώτερα πολιτικά, οἰκονομικὰ ἢ ἄλλης φύσεως γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν γ ε ν ι κ ῶ ς μὲν νὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς χώρας, εἰδικώτερον δὲ νὰ ἐπηρέασαν τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν καὶ τὴν ἀγροτικὴν μας οἰκονομίαν. Οὕτω, ἡ μὲν περίοδος 1915—19 περιλαμ-

βάνει τὴν πολεμικὴν τοιαύτην, ἡ δὲ δευτέρα (1920—24) συμπίπτει μὲ τὴν παράτασιν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, τὴν συνέχισιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τὴν μεγάλην πολιτικὴν ἀνωμαλίαν, χαρακτηρίζεται δὲ ἀπὸ γεγονότα ἰδιαίτερας σημασίας διὰ τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν γεωργικὴν τοιαύτην, τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι ἡ μεγάλη νομισματικὴ ἀρρυθμία καὶ ἡ πτώσις τοῦ ἔθνικοῦ μας νομίσματος, ἡ ἔντασις τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν καὶ ὁ ἀγροτικὸς ἐποικισμὸς τῶν προσφύγων. Ἡ τρίτη τέλος περίοδος (1925—1929) εἶναι περίοδος οἰκονομικῆς περισυλλογῆς καὶ σχετικῆς πολιτικῆς σταθερότητος. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τελευταίαν τριετίαν (1930—32) ἐπιβάλλεται περίσκεψις, προκειμένου νὰ συναχθοῦν ἐξ αὐτῆς συμπεράσματα, διότι, ἀφ' ἑνὸς ἐμφυλλοχωρεῖ ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ καὶ γεωργικὴ κρίσις καὶ ἡ μεγάλη μεταβολὴ τῆς ἐμπορικῆς καὶ συναλλαγματικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν πολλοῖς ἐπηρεάσθη ἡ κανονικὴ γεωργικὴ μας ἐξέλιξις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ γεωργία ἐγνώρισε ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας.

II.—Ἡ γενικὴ ἐξέλιξις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων κατ' εἶδη καλλιεργείας, κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, ὑπῆρξεν ἡ ἀκόλουθος: ¹

ΠΙΝΑΞ I.

Εἶδη καλλιεργείας	Μέσοι ὄροι Στρεμματ. ἀποδόσεων εἰς χιλγρ.					Ἀναλογία τοῖς 0)0 πρὸς 1914.			
	1914	1915—19	1920—24	1925—29	1930—32	(2):(1)	(3):(1)	(4):(1)	(5):(1)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)				
I.—Σιτηρὰ	81	70	59	65	58	86	73	80	72
α) Σῖτος									
β) Ὑπόλοιπα σιτηρὰ*	111	84	83	76	74	76	75	68	67
II.—Ὄσπρια	76	62	61	52	55	82	80	68	72
III.—Προϊόντα λαχανοκήπων	555	486	462	445	589	88	83	80	106
IV.—Βιομηχανικὰ καὶ ἀρωματικὰ προϊόντα	67	67	68	63	49	100	101	91	73
V.—Ζωοτροφικὰ προϊόντα	286	288	234	251	284	101	82	88	99
V.—Ἀμπελοι.	286	187	169	236	218	65	59	83	76
VII.—Σταφίς.	275	172	213	250	222	63	77	91	81

(*) [Κριθή, σμιγός, ἀραβόσιτος, βρώμη, καὶ σίκαλις.]

1. Βλ. «Στατιστ. Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδος» (Ἐκδ. Ὑπουργ. Ἐθν. Οἰκονομ.), ἔτος 1931 σελ. 91 καὶ ἐπ. καὶ 1932, σελ. 132 καὶ ἐπ. Ἐπίσης: «Ἐ-

Αἱ γενικαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας δυνάμεθα καὶ εἶναι σκόπιμον νὰ κάμωμεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ πίνακος τούτου, εἶναι κυρίως δύο.

1.—Ἐν πρώτοις, ἡ πτώσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων ἀρχίζει γενικῶς ἀπὸ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου καὶ συνεχίζεται ἐντεινομένη κατὰ τὴν δευτέραν πενταετίαν (1920—24). Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀφ' ἑνὸς τὰ βιομηχανικὰ καὶ ἀρωματικὰ προϊόντα, τῶν ὁποίων ἡ μέση στρεμματικὴ ἀπόδοσις δὲν παρουσιάζει κατὰ τὴν δεκαετίαν αὐτὴν μεταβολάς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ζωοτροφικὰ προϊόντα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα σημειοῦται μείωσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων μόνον κατὰ τὴν δευτέραν πενταετίαν. Γενικῶς δὲ αἱ δύο αὐταὶ κατηγορίαι προϊόντων καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὰ προϊόντα λαχανοκήπων παρουσιάζουν καθ' ἕνα τὸ ἐξεταζόμενον χρονικὸν διάστημα τὰς σχετικῶς μικροτέρας πτωτικὰς διακυμάνσεις. Κατὰ τὴν τρίτην πενταετίαν (1925—29), ἡ κίνησις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων τῶν διαφόρων καλλιεργειῶν ἐμφανίζει ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ὀλιγωτέραν ὁμοιομορφίαν. Διὰ μερικὰς ἐξ αὐτῶν (σῖτος, ἄμπελοι, σταφίς, ζωοτροφικὰ προϊόντα), ὄχι μόνον ἡ πτώσις διακόπτεται, ἀλλὰ καὶ πραγματοποιεῖται σημαντικὴ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὔξησις τῶν ἀποδόσεων. Διὰ τὰς ὑπολοίπους ἀντιθέτως καλλιεργείας ἡ πτώσις ἐπιτείνεται ἢ καὶ ἐκδηλοῦται τὸ πρῶτον (βιομηχανικὰ προϊόντα). Ἀκολουθεῖ, τέλος, ἡ τελευταία τριετία (1930—32), κατὰ τὴν ὁποῖαν λαμβάνει χώραν μία νέα ἐπίτασις τῶν πτωτικῶν διακυμάνσεων τῶν ἀποδόσεων, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν δὲν ἐκφεύγουν εἰμὴ δευτερεύουσαί τινες καλλιέργειαι (κατηγορίαι III καὶ IV).

Πρὸς πρόληψιν, πάντως, παρεξηγήσεων σημειοῦμεν ὅτι αἱ ἄνωτέρω παρατηρήσεις ἰσχύουν διὰ τὸ σύνολον τῶν προϊόντων τῶν ὑπαγομένων εἰς ἐκάστην κατηγορίαν καλλιεργείας. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν διαφόρων τούτων κατηγοριῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλαβον, ὅπως καὶ ἔλαβον πράγματι, χώραν διακυμάνσεις μὴ συμπίπτουσαι πάντοτε ἀπολύτως πρὸς τὴν ἄνωτέρω διαφαινομένην ἐναλλαγὴν τῶν διακυμάνσεων. Τοῦτο κυρίως ἰσχύει διὰ τὰς κατηγορίας I, β καὶ IV. Οὕτω μερικῶν τῶν δημητριακῶν (κριθῆς καὶ σικάλεως)

τησίαν Γεωργ. καὶ Κτηνοτροφ. Στατιστικῆν», 1932, σελ. 18.—Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας, οἱ μέσοι ἀριθμητικοὶ

ὄροι ἐλήφθησαν βάσει τοῦ τύπου:
$$M = \frac{\Sigma (f \cdot x)}{n}$$
, ἔνθα x —οἱ ἐπὶ μέρους παράγοντες, n —ὁ ἀριθμὸς τούτων, καὶ f —ἡ συχνότης ἐπαναλήψεως αὐτῶν.

αἱ διακυμάνσεις προσεγγίζουν μᾶλλον μὲ τὰς τοῦ σίτου, ἐνῶ τῶν ὑπολοίπων (σμιγοῦ, ἀραβοσίτου καὶ βρώμης) αἱ στρεμματικαὶ ἀποδόσεις ἐκυμάνθησαν συμφώνως μὲ τὴν ἐν τῷ πίνακι διαφαινομένην τάξιν. Ἀναλόγους δὲ παρατηρήσεις θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κάμωμεν καὶ διὰ τινὰ τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἀρωματικῶν προϊόντων, μεταξύ τῶν ὁποίων κυριαρχεῖ, ὡς γνωστόν, ὁ καπνός, ὅστις ἐπηρεάζει φυσικῶς περισσότερο τὸ ἐπίπεδον τοῦ μέσου ὄρου τῶν ἀποδόσεων. Ἀλλὰ μὲ τὰς μερικωτέρας αὐτὰς διακυμάνσεις θ' ἀσχοληθῶμεν βραδύτερον, ὅταν θὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων γεωργικῶν καλλιεργειῶν. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν μίαν γενικὴν ἀντίληψιν τῶν μεταβολῶν, πού ἐσημειώθησαν εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν.

2.—Ἡ δευτέρα γενικὴ παρατήρησις ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, σημαντικὸν καθ' ἑαυτό, ὅτι ἡ μείωσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων εἶναι γενικὴ, δὲν παρατηρεῖται δηλαδὴ εἰς μόνον τὰ προϊόντα μεγάλης καλλιέργειας (σιτηρά), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ εἶδη εἰς τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν προσαρμόζεται ἡ μικρὰ καλλιέργεια (ἄμπελοι, σταφίς, προϊόντα λαχανοκῆπων). Κατὰ τὰς δύο πρώτας μάλιστα περιόδους, αἱ πτωτικαὶ διακυμάνσεις εἰς τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ὑπῆρξαν πολὺ ἐντονώτεραι ἢ εἰς τὰ λοιπὰ προϊόντα καὶ δὴ εἰς τὰ σιτηρά. Οὕτω, ἡ σημειωθείσα μέση μείωσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων εἰς τὰς ἀμπέλους καὶ τὴν σταφίδα ἀνῆλθεν εἰς 36 ο)ο κατὰ τὰ ἔτη 1915—19 καὶ εἰς 32 ο)ο κατὰ τὰ ἔτη 1920—24, ἀπέναντι ἀντιστοίχου μέσης πτώσεως διὰ τὰ σιτηρά ἐν γένει 19 καὶ 26 ο)ο. Ἐξ ὅλων τέλος τῶν προϊόντων, αἱ ὀλιγώτερον ἐντονοὶ διακυμάνσεις, καθ' ὅλην τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, παρουσιάζονται εἰς τὰ βιομηχανικὰ καὶ ἀρωματικὰ προϊόντα.

III.—Καὶ πρὸ τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἡ ἑλληνικὴ γεωργία δὲν διεκρίνετο διὰ τὰς ἱκανοποιητικὰς στρεμματικὰς τῆς ἀποδόσεις. Λόγω τῶν δυσμενῶν ἐν πολλοῖς κλιματολογικῶν συνθηκῶν, τῆς πτωχείας τῶν καλλιεργουμένων ἐδαφῶν καὶ τῆς ἐφαρμογῆς, κατὰ γενικὸν κανόνα, τῆς κατ' ἔκτασιν ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς, ἡ γεωργικὴ μας παραγωγὴ ὑπῆρξε πάντοτε ἰδιαιτέρως περιωρισμένη. Τὸ κακὸν ὅμως μεταπολεμικῶς ἐπετάθη, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Ἑλλὰς ἔρχεται σήμερον, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, εἰς τὴν τελευταίαν σχεδὸν μοῖραν, ὅχι μόνον τῶν βαλκανικῶν, ἀλλ' ἐν γένει τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἐξω-ευρωπαϊκῶν χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται καταφανές, ἐὰν συγκρίνωμεν τὰς στρεμματικὰς ἀποδόσεις τῆς

Ἑλλάδος πρὸς τὸν μέσον ὄρον τῶν ἀποδόσεων ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀλ-
λαχοῦ.

ΠΙΝΑΞ II.

*Ἀποδόσεις τοῦ σίτου εἰς χιλιόγραμμα κατὰ ἑκτάριον.*²

Χ ῶ ρ α ι	1927	1928	1929	1930	Μέσος ὄρος 1927—30
Εὐρώπη (χῶραι εἰσαγωγῆς)	129	135	149	127	135.—
Εὐρώπη (χῶραι ἐξαγωγῆς)	98	127	111	119	113.8
Ρωσία (Ε.Σ.Σ.Δ.)	68	78	64	87	74.2
Καναδᾶς	144	158	81	107	122.5
Ἡνωμένοι Πολιτεῖαι	100	106	89	96	97.8
Βρεττανικαὶ Ἰνδίαι	72	61	67	83	70.8
Ἀργεντινῆ	94	105	69	81	87.3
Αὐστραλία	65	72	57	79	68.3
Ἐπίλοιποι χῶραι	90	72	90	80	83.—
Παγκόσμιος μέσος ὄρος	95	102	89	97	95.8
Μέσος ὄρος διὰ τὴν Εὐρώπην	114	131	130	123	124.5
Ἑλληνικαὶ ἀποδόσεις	71	66	62	47	61.5

Συνεπῶς, αἱ μέσαι κατὰ μονάδα καλλιεργείας ἀποδόσεις τοῦ σί-
του ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, μόλις ἀντιστοιχοῦν
πρὸς τὰ 64 ο)ο τῆς μέσης παγκοσμίου ἀποδόσεως καὶ πρὸς τὰ 49 ο)ο
τῆς μέσης εὐρωπαϊκῆς τοιαύτης. Ἡ διαφορὰ δὲ μεταξὺ τῶν εὐρω-
παϊκῶν ἀποδόσεων καὶ τῶν ἐλληνικῶν καθίσταται ἀκόμη μεγα-
λυτέρα εἰς βάρος τῶν τελευταίων, ἐὰν ληθῆ ὡς βᾶσις ἡ μέση ἀπό-
δοσις τῶν εἰσαγωγικῶν σίτου εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας
ὑπάγεται καὶ ἡ Ἑλλάς. Ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῆς ἐλληνικῆς γεωρ-
γίας γίνεται περισσότερο ἐκδηλός, ὅταν ἡ σύγκρισις ἐπεκταθῆ εἰς
τὰς κυριωτέρας τῶν καλλιεργειῶν μας, ὅπως εἶναι, πλὴν τῶν σι-
τηρῶν, ὁ καπνὸς καὶ αἱ ἄμπελοι.

Ἡ ἐν τῷ ἐπομένῳ πίνακι III κατάταξις τῶν παραβαλλομένων χωρῶν
κατ'εὐρυτέρας γεωγραφικὰς περιφερείας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάμωμεν
μερικὰς ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις. Ἐν πρώτοις, αἱ ἐλληνικαὶ
στρεμματικαὶ ἀποδόσεις εἰς τὰ σιτηρὰ ὑπολείπονται τῶν ἀντιστοι-
χῶν ἀποδόσεων εἰς τὰς λοιπὰς βαλκανικὰς χώρας κατὰ 40—45 ο)ο
κατὰ μέσον ὄρον καὶ διὰ τὸ σύνολον τῶν σιτηρῶν καὶ προσεγγί-

2. Τὰ στοιχεῖα διὰ τὰς διεθνεῖς συγκρίσεις ἐλήφθησαν ἐκ τῶν στατιστικῶν τῶν
δημοσιευομένων ὑπὸ τοῦ Institut Intern. d' Agriculture. Βλ.
«Les conditions de l'agriculture en 1930—31», (Rome, 1932), σελ 33.

ζουν μᾶλλον πρὸς τὰς ἀποδόσεις τῆς Τουρκίας, αἵτινες πάντως παραμένουν σημαντικῶς ἀνώτεροι τῶν ἑλληνικῶν. Δεύτερον, ἡ σύγκρισις γίνεται ἀκόμη δυσμενεστέρα διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰ Κράτη τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἔχει

Π Ι Ν Α Ξ ΙΙΙ.

Μέσαι στρεμματικαὶ ἀποδόσεις τῶν σιτηρῶν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας κατὰ τὴν πενταετίαν 1926—1930 καὶ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀντιστοιχοῦσας ἑλληνικὰς.³

Κράτη	Μέσαι στρεμματικαὶ ἀποδόσεις εἰς χιλιόγραμμα					Ἀναλογία τοῖς 100 ξένων στρεμματικῶν ἀποδόσεων πρὸς τὰς ἑλληνικὰς (=100 ο)ο).				
	Σίτος	Σίκαλις	Κριθή	Βρώμη	Ἀραβόσιτος	Σίτος	Σίκαλις	Κριθή	Βρώμη	Ἀραβόσιτος
Α'. Βαλκανικὰ Κράτη										
1. Ἑλλάς	62	77	79	64	78	100	100	100	100	100
2. Βουλγαρία	106	101	125	80	101	171	131	158	125	129
3. Γιουγκοσλαβία	115	86	95	86	129	185	112	120	134	165
4. Ρουμανία	98	103	105	99	105	160	134	133	155	135
5. Τουρκία	79	105	107	72	142	127	136	135	112	182
Β'. Κράτη Κεντρικῆς καὶ Ἀνατ. Εὐρώπης										
6. Αὐστρία	153	133	160	142	238	247	173	202	222	318
7. Οὐγγαρία	139	112	139	131	151	224	145	176	204	193
8. Πολωνία	123	109	121	114	99	200	142	153	178	127
9. Τσεχοσλοβακία	171	159	181	155	171	275	206	229	242	219
10. Ρωσία(Ε.Σ.Σ.Δ.)	76	91	80	88	92	123	118	101	138	118
Γ'. Ὑπόλοιπα Κράτη Ἠπειρωτ. Εὐρώπης										
11. Βέλγιον	255	234	261	247	—	410	304	330	386	—
12. Γαλλία	142	108	156	141	129	230	140	205	220	165
13. Γερμανία	199	159	193	187	—	321	206	244	292	—
14. Ἑλβετία	215	203	198	205	290	347	263	251	320	372
15. Ἰταλία	124	135	102	117	—	200	175	129	183	—
16. Ἰσπανία	89	84	113	78	142	144	109	143	120	182

3. Μέσοι ὄροι ἐξαχθέντες βάσει τῶν στατιστικῶν δεδομένων τῶν συγκεντρωθέντων ὑπὸ τοῦ Institut Intern. d'Agriculture. Βλ. «Bulletin de statistique agricole et commerciale», N° de Janvier 1933, σελ. 8—10 καὶ 16. Ἐξαιρετικῶς διὰ τὴν Τουρκίαν, τὰ στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς «Στατιστικῆς ἐπετηρίδος τῆς Ἑλλάδος» (1932, σελ. 470—71) καὶ ἀνάγονται εἰς μόνον τὸ ἔτος 1931.

προοδεύση ἢ κατ' ἔντασιν καλλιέργεια, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ βιομηχανικά Κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὰ ὅποια γίνεται πραγματικὴ ἔντατικὴ ἐκμετάλλευσις τῆς γῆς. Ὁ μέσος ὅρος τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων τῶν πρώτων ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ὑπερτερεῖ τοῦ ἀντιστοίχου ἐλληνικοῦ κατὰ 90—100 ο)ο, τῶν δὲ τελευταίων κατὰ 135—150 ο)ο.

Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ προϊόντα καὶ ἰδίως τὸν καπνόν, τὸ κυριώτερον δηλ. ἐλληνικὸν εἶδος ἐξαγωγῆς, θὰ εἶχομεν νὰ κάμωμεν παρατηρήσεις ἀναλόγους. Μόνον ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίζεται σχετικῶς κᾶπως καλυτέρα, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ συγκριτικοῦ πίνακος.

Π Ι Ν Α Ξ Ι V

*Μέσαι στρεμματικαὶ ἀποδόσεις τοῦ καπνοῦ καὶ τῆς ἀμπέλου, κατὰ τὴν πενταετίαν 1926—1930, εἷς τινὰς χῶρας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατ. Ἀφρικῆς καὶ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐλληνικάς*⁴

Χ ῶ ρ α ι	Μέσαι στρεμματικαὶ ἀποδόσεις εἰς χιλιόγραμμα		Ἀναλογία ο)ο ξένων στρεμματ. ἀποδόσεων πρὸς ἐλληνικάς (=100ο)ο	
	Καπνός	Ἀμπελοι	Καπνός	Ἀμπελοι
<i>Α'. Βαλκανικαὶ χῶραι</i>				
1. Ἑλλάς	68	231	100	100
2. Βουλγαρία	83	196	122	85
3. Γιουγκοσλαβία	74	—	109	—
4. Ρουμανία	67	—	99	—
5. Τουρκία	84	—	123	—
<i>Β'. Ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι</i>				
6. Αἰστρία	—	203	—	88
7. Βέλγιον	227	—	334	—
8. Γαλλία	195	364	287	157
9. Γερμανία	227	230	334	100
10. Ἴταλία	114	—	167	—
11. Ἰσπανία	120	156	176	68
12. Ρωσία(Ε.Σ.Σ.Δ.)	161	—	236	—
<i>Γ'. Ἀφρικανικαὶ χῶραι</i>				
13. Ἀλγέριον	90	—	132	—
14. Τύνις	—	302	—	131

4. Βλ. «Bulletin de Statistique agricole et commerciale», (N^o de Janvier 1933), σ. 32 καὶ 46.—Κατ' ἐξαίρεσιν, τὰ στοιχεῖα διὰ

Ἡ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργικῆς Οἰκονομίας 349

IV.—Ἡ μείωσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων εἶχεν ὡς φυσικὸν ἐπακόλουθον τὴν ἐλάττωσιν, ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐπόμενος πίναξ:

ΠΙΝΑΞ V

Μέση παραγωγή γεωργικῶν προϊόντων κατὰ τὴν περίοδον 1914—1932. 5

Εἶδη καλλιέργειας	Μέση παραγωγή εἰς χιλιάδας μετρικῶν στατήρων					Ἀναλογία τοῖς ο)ο πρὸς 1914.				
	1914	1915-19	1920-24	1925-29	1930-32	(2):(1)	(3):(1)	(4):(1)	(5):(1)	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)					
I.—Σιτηρὰ {	α) Σίτος	3568,1	2840,9	2561,1	3326,5	3447,8	80	72	93	97
	β) Ὑπόλ. σιτηρὰ	5164,8	3785,2	4036,2	4450,7	5182,3	73	80	86	100
II.—Ὄσπρια		492,6	420,4	299,8	279,4	400,7	85	61	56	81
III.—Προϊόντα λαχανοκῆπ.		2172,-	1484,9	1109,9	1330,2	2423,6	68	51	61	112
IV.—Βιομηχανικὰ καὶ ἄρωματικὰ προϊόντα		433,8	310,4	478,7	781,9	659,2	71	110	180	152
V.—Ζωοτροφικὰ προϊόντα		1274,7	882,6	938,2	1301,3	2028,1	69	73	102	159
VI.—Ἀμπελοι		4204,1	3187,2	2231,8	2891,6	3113,3	76	53	69	74
VII.—Σταφίς		1811,1	1411,8	1619,9	1663,8	1535,1	78	89	92	84

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ πίνακος τούτου, πλὴν τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἄρωματικῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή παρουσιάζει σημαντικὴν αὐξησιν, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τῆς καλλιέργειας τοῦ καπνοῦ, ὄλων τῶν ἄλλων προϊόντων ἡ παραγωγή ὑπέστη σοβαρὰν μείωσιν. Ἡ ἐλάττωσις αὕτη, κατὰ τὴν τελευταίαν ὀκταετίαν, ἐμφανίζεται ὀλιγώτερον αἰσθητὴ εἰς τὰ σιτηρὰ ἐν γένει, τῶν ὁποίων μάλιστα ἡ παραγωγή, κατὰ τὴν περίοδον 1930—32, ἐπανέρχεται εἰς τὸ προπολεμικὸν ἐπίπεδον. Τοῦτο, ὅμως, ὡς καὶ γενικώτερον τὸ γεγονός τῆς μὴ ἀκριβοῦς καὶ αὐστηρᾶς ἀνα-

τὴν παραγωγήν τοῦ καπνοῦ εἰς τὴν Γαλίαν, Γιουγκοσλαβίαν καὶ Τουρκίαν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς «Στατιστικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑλλάδος (Τ. 1930 σελ. 478, 1931 σελ. 436 καὶ 1932 σελ. 472) καὶ ἀναφέρονται ὡς πρὸς τὴν Γαλίαν εἰς τὴν περίοδον 1927—1931, ὡς πρὸς τὴν Γιουγκοσλαβίαν εἰς τὰ ἔτη 1929—31 καὶ ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν εἰς τὰ ἔτη 1930 καὶ 1931. Διὰ τὴν Ἑλλάδα, βλ. «Ἐτησίαν Γεωργικὴν καὶ Κτηνοτροφικὴν Στατιστικὴν τῆς Ἑλλάδος» σελ. 42, 56—57, 76 καὶ 80, ὅπου δίδονται συγκριτικοὶ πίνακες ἀναδρομικῶς.

5. Βλ. ἐνθ. ἄνωτ. σημ. 1.

λογίας τῶν διακυμάνσεων τῆς παραγωγῆς πρὸς τὰς ἀντιστοίχους διακυμάνσεις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξύ αὔξησιν τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, ἥτις ἀνέτρεψε τὰς μεταξύ τῶν διαφόρων καλλιεργειῶν ὑφισταμένης κατὰ τὸ 1914 ἀναλογίας.

II

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ νέος προσανατολισμὸς τῆς ἐλληνικῆς Γεωργίας.

I.—Τὸ δεύτερον σημαντικὸν γεγονός, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν γεωργικὴν μας ἐξέλιξιν κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ἡ σημαντικὴ αὔησις τῶν καλλιεργουμένων ἐδαφῶν. Ὁ ἀκόλουθος πίναξ μᾶς δίδει μίαν γενικὴν εἰκόνα τῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πραγματοποιηθεισῶν μεταβολῶν, τόσον κατ'εἰδικὰς καλλιεργείας, ὅσον καὶ ἐν τῷ συνόλῳ. ⁶

Π Ι Ν Α Ξ VI.

Εἶδη Καλλιεργείας	Μέσοι ὄροι καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων εἰς χιλιάδ. στρεμμάτων					Ἀναλογία τοῖς 1914 πρὸς 1914			
	1914	1915—19	1920—24	1925—29	1930—32	(2):(1)	(3):(1)	(4):(1)	(5):(1)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)				
I.—Σιτηρὰ { α) Σῖτος	4403.9	4058.9	4292.1	5060.1	5921.3	92	97	115	134
{ β) Ὑπόλοιπα σιτηρὰ	4699.6	4461.1	4859.9	5870.0	7009.4	95	103	125	149
II.—Ὄσπρια	645.0	673.4	490.2	541.2	720.8	104	76	84	112
III.—Προϊόντα λαχανοκήπων	391.1	305.5	240.1	298.7	411.3	78	61	76	105
IV.—Βιομηχανικὰ καὶ ἀρωματικὰ προϊόντα	644.9	475.-	704.5	1239.3	1346.9	74	109	192	209
V.—Ζωοτροφικὰ προϊόντα	444.7	306.1	401.4	519.3	735.8	69	90	117	165
VI.—Ἀμπελοι	1468.-	1706.9	1319.2	1223.2	1429.8	116	90	83	97
VII.—Σταφίς	658.5	821.6	758.6	664.6	690.3	125	115	100	105
Σύνολον καλλιεργειῶν	13 355.6	12 924.8	13 066.-	15501.8	18265.6	97	98	116	137

6. Βλ. ἐνθ. ἄνωτ.

Κατ'ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι παρατηρεῖται προκειμένου μὲ τὰς στρεμματικὰς ἀποδόσεις, καθ'ὄλην τὴν μετὰ τὸ 1914 δεκαετίαν, αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις δὲν παρουσιάζουν σοβαρὰς μεταβολάς, ἡ δὲ παρατηρουμένη κατὰ τὴν περίοδον 1915—19 μικρὰ μείωσις κατὰ 3 ο)ο, προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι τὰ στατιστικὰ δεδομένα εἶναι ἑλλιπῆ καθ'ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μακεδονίαν. Οὐσιαστικωτέρα εἶναι ἡ μικρὰ μείωσις τῆς δευτέρας περιόδου, δοθέντος ὅτι κατ'αὐτὴν προσετέθη ἡ Δ. Θράκη, τῆς ὁποίας τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος ἀνήρχετο κατὰ τὴν τριετίαν 1922—24 εἰς 725,100 στρέμματα. Κατὰ συνέπειαν, ἡ πραγματικὴ μείωσις τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων κατὰ τὴν ἄνω χρονικὴν περίοδον πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ εἰς 7—8 ο)ο. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης, ὅμως, πενταετίας ἀρχίζει ἡ ταχεῖα ἐπέκτασις τοῦ κάλλιεργουμένου γεωργικοῦ ἐδάφους, ἡ ὁποία καὶ συνεχίζεται κατὰ τὴν ἐπομένην τριετίαν, εἰς τρόπον ὥστε, ἀπὸ τοῦ 1925 μέχρι τοῦ 1932 συμπεριλαμβανομένου, αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις ηὔξησαν, κατὰ μέσον ὄρον, κατὰ 40 ο)ο περίπου.

Πῶς κατανέμεται ἡ αὔξησις αὕτη; Ποῖα δηλαδὴ εἶναι αἱ ἐπέκταθεισαι καλλιέργειαι; Κατὰ πρῶτον λόγον τὰ βιομηχανικὰ καὶ ἄρωματικὰ προϊόντα (κυρίως ὁ καπνὸς καὶ παραλλήλως ὁ βάμβαξ), τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μέσην αὔξησιν κατὰ 109 ο)ο, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ὁ σῖτος καὶ τὰ λοιπὰ δημητριακά, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ αὔξησις κυμαίνεται μεταξὺ 34 καὶ 49 ο)ο, καὶ ἀκολουθοῦν αἱ προσεγγίζουσαι πρὸς αὐτὰ καλλιέργειαι, δηλαδὴ τὰ ὄσπρια (αὔξησις 12 ο)ο) καὶ τὰ ζωοτροφικὰ προϊόντα (αὔξησις 65 ο)ο). Σημειωτέον, ὅτι εἰς ὅλας τὰς καλλιεργείας αὐτὰς ἡ αὔξησις ὑπῆρξε προοδευτικὴ ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὰς ἀμπέλους καὶ τὴν σταφίδα, ὅπου, μετὰ μίαν ἀπότομον ἐπέκτασιν τῆς καλλιεργείας κατὰ τὴν πολεμικὴν περίοδον, ἐπακολουθεῖ ἕνας ἐξ ἴσου ἀπότομος περιορισμὸς αὐτῶν, ὁ ὁποῖος ἀνακόπτεται πάλιν κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν.

II.—Ἡ ἄνισος αὕτη ἐπέκτασις τῶν διαφόρων καλλιεργειῶν μετὰ τὸν πόλεμον καὶ ὁ ἐκδηλωθεὶς παραλλήλως διάφορος προσανατολισμὸς τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μεταβάλουν τὴν μέχρι τοῦ 1914 ὑφισταμένην σχέσιν μεταξὺ τῶν ἀσκουμένων καλλιεργειῶν, ὅπως καταφάινεται ἀπὸ τὸν ἀκολουθοῦντα πίνακα. ⁷

7. Βλ. ἐνθ. ἄνωτ.

Π Ι Ν Α Ξ VII.

Εἶδη καλλιέργειας	Ἀναλογία κατεχομένων ἔδαφῶν παρ'ἐκάστης καλλιέργειας πρὸς τὸ σύνολον τοῦ καλλιεργουμένου ἔδαφους = (100 ο)ο).				
	1914	1915—19	1920—24	1925—29	1930—32
I.—Σιτηρὰ { α) Σίτος	33.—	31.5	32.9	32.7	32.4
{ β) Ὑπόλοιπα σιτηρὰ	35.2	34.6	37.2	37.9	38.4
II.—Ὄσπρια	4.8	5.3	3.7	3.5	3.9
III.—Προϊόντα λαχανοκήπ.	2.9	2.5	1.8	1.9	2.3
IV.—Βιομηχανικά καὶ ἀρωματικά προϊόντα	4.8	3.8	5.4	8.4	7.4
V.—Ζωοτροφικά προϊόντα	3.4	2.5	3.1	3.4	4 —
VI.—Ἀμπελοι	11.—	13.3	10.1	7.9	7.8
VII.—Σταφίς	4.9	6.4	5.8	4.3	3.8
Σύνολον	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—

Τὰ γενικώτερα συμπεράσματα, ποὺ δύνανται νὰ συναχθοῦν ἐκ τοῦ πίνακος τούτου, εἶναι τρία κυρίως :

1ον.—Τὰ σιτηρὰ διετήρησαν γενικῶς τὴν θέσιν των, παρουσιάζουν δέ, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, μίαν ἐλαφρὰν τάσιν ἐνισχύσεως αὐτῆς.

2ον. Αἱ καλλιέργειαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς σταφίδος ὑφίστανται μίαν σημαντικὴν, ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἐντεῦθεν, μείωσιν, ἥτις, ὡς πρὸς μὲν τὸ 1914 ἰσοῦται πρὸς 29 ο)ο διὰ τὰς ἀμπέλους καὶ 21 ο)ο διὰ τὴν σταφίδα, ὡς πρὸς δὲ τὴν πενταετίαν 1915—19 εἶναι ἔτι μεγαλυτέρα, ἥτοι 41 ο)ο περίπου δι'ἀμφοτέρας τὰς καλλιέργειας. Παρομοίαν δὲ τάσιν πρὸς πτώσιν, ἀλλὰ μικροτέρας ἐντάσεως, παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰ ὄσπρια καὶ τὰ προϊόντα λαχανοκήπων.

3ον.—Τέλος, αἱ καλλιέργειαι τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἀρωματικῶν προϊόντων σημειοῦν μίαν σταθερὰν καὶ σημαντικὴν ἐπέκτασιν. Ἡ ἀναλογία τῶν δι' αὐτῶν κατεχομένων ἔδαφῶν, κατὰ τὴν πενταετίαν 1925—29, διπλασιάζεται περίπου, μολονότι δὲ ἡ ἐπέκτασις τῆς καλλιέργειας ταύτης ἀναστέλλεται κάπως τὰ τελευταῖα ἔτη, λόγω ἀφ'ἐνὸς τῆς κρίσεως ποὺ διέρχονται τὰ κυριώτερα τῶν προϊόντων τούτων καὶ τῶν περιοριστικῶν μέτρων ποὺ ἔλαβε τὸ Κράτος ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τοῦ καπνοῦ, ἡ αὔξησις παραμένει σημαντικὴ καὶ ἰσοῦται, διὰ τὴν τριετίαν 1930—32, πρὸς 54 ο)ο καὶ πλέον.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας θέτει πρὸ τοῦ μελετητοῦ καὶ πρὸ τοῦ Κράτους σοβαρώτατα προβλήματα, τῶν ὁρῶν τὰ σπουδαιότερα εἶναι δύο:

Ἡ ἐξακρίβωσις ἀφ' ἑνὸς τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῶν μεταβολῶν ποὺ ἐπῆλθον, καὶ ὁ καθορισμὸς ἀφ' ἑτέρου τῶν γενικῶν τάσεων, ποὺ ἐμφανίζει μεταπολεμικῶς ἡ γεωργικὴ μας οἰκονομία, καὶ τῶν ἐσωτέρων λόγων, ποὺ τὰς προκαλοῦν.

Ἡ σοβαρότης τῶν προβλημάτων τούτων, καὶ ἀπὸ καθαρῶς πρακτικῆς ἀκόμη ἀπόψεως, εἶναι καταφανής. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαραχθῆ καὶ ν' ἀκολουθηθῆ ὑγιῆς ἀγροτικὴ πολιτικὴ, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουν ἐξακριβωθῆ τὰ ἐμπόδια, ἐπὶ τῶν ὁποίων προσκόπτει ἡ ἑλληνικὴ γεωργία, καὶ καθορισθοῦν τὰ αἴτια, ποὺ ἀνακόπτουν τὴν προοδευτικὴν τῆς ἐξέλιξιν.

III.

Γεωργικὴ ἐξέλιξις καὶ ἀγροτικὴ πολιτικὴ. Ἀνάγκη στατιστικῆς ἐρεύνης τοῦ προβλήματος.

Καὶ ἐν πρώτοις, ποῦ ἄραγε ὀφείλεται, ποῖα εἶναι τὰ αἴτια τῆς μεγάλης πτώσεως τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, γενικῶς μὲν εἰς ὅλα τὰ εἶδη καλλιέργειας, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὰ σιτηρὰ καὶ δὴ τὸν σῖτον; Ὑπάρχει ἄραγε κάποιος ἐσώτερος σύνδεσμος μεταξὺ τῆς μειώσεως τῶν γεωργικῶν ἀποδόσεων καὶ τῶν λοιπῶν μεταβολῶν, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν μεταπολεμικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας; Ἡ πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὸν λόγον ὄλων τῶν μεταβολῶν τούτων εἰς μίαν γενικωτέραν αἰτίαν καὶ ποίαν;

I.—Εἰς τὴν σκέψιν πολλῶν ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς μειώσεως τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων δέον ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὴν ἀπὸ δεκαπενταετίας ἀκολουθηθεῖσαν ἀγροτικὴν πολιτικὴν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, ἐκτραφεῖσα ἀρχικῶς εἰς τοὺς πνευματικοὺς κόλπους ἐνδιαφερομένων καὶ σοβαρῶς θιγέντων ἐκ τῶν ληφθέντων μέτρων κύκλων, εὔρεν εὐνοϊκὴν ἀπήχησιν εἰς τὰς τάξεις ὠρισμένων «εἰδικῶν» ἐπιστημόνων, ἰδίως γεωπόνων, οἱ ὁποῖοι, ὠρμώμενοι ἐξ ὠρισμένων τυχὸν μερικωτέρων παρατηρήσεων, παρεσύρθησαν εἰς τὴν γενίκευσιν τῶν ἐπὶ μέρους συμπερασμάτων των. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἐξήγησις αὕτη ἐγένετο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀσπαστὴ ἀπὸ εὐρύτερα στρώματα, πολλάκις δὲ τὴν βλέπομεν, εἴτε ρητῶς ἀναπτυσσομένην, εἴτε ἐξυπακουομένην, εἰς τοὺς λόγους τῶν πολιτικῶν

ἀνδρῶν τῆς χώρας καὶ εἰς ἐπισήμους ἀκόμη ἐκθέσεις κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ γενικὴ ἐπωδὸς εἰς παρομοίας συζητήσεις εἶναι ὅτι: «Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρυθμίσις ἦτο ἴσως κοινωνικῶς ἀπαραίτητος, ἀλλ' οἰκονομικῶς καὶ παραγωγικῶς βλαβερὰ».

Τὸ πρᾶγμα δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσση. Ἡ ἀναζήτησις ἀπλῶν καὶ ἐνιαίων ἐξηγήσεων διὰ πολύπλοκα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ἐσωτέραν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὅσον δὲ μία ἐξήγησις ἢ μία λύσις ἐπὶ παρομοίων ζητημάτων εἶναι ἀπλουστέρα ἢ, καλύτερον, περισσότερον ἀπλοποιημένη, τόσοσὺν μεγαλυτέρας πιθανότητος δημοτικότητος καὶ διάδοσεως παρουσιάζει. Ἐπὶ ποίῳ, ὅμως, δεδομένων βασιίζεται ἡ προεκτεθεῖσα ἀντίληψις περὶ ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως;

1ον.—Τὸ πρῶτον ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχείρημα, τὸ καὶ φαινομενικῶς σοβαρώτερον, προέρχεται ἀπὸ μίαν πρακτικὴν, ἐμπειρικὴν παρατήρησιν, ἀπὸ τὸ γεγονός δηλ. ὅτι ἡ πτώσις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω μέχρι ποίου σημείου εἶναι τοῦτο ἀληθές. Ἡ ἀπλῆ, ὅμως, αὕτη χρονικὴ συσχέτισις τῶν δύο φαινομένων ὠδήγησε πολλοὺς εἰς τὴν ἀναζήτησιν μεταξὺ αὐτῶν αἰτιώδους συνδέσμου.

2ον.—Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα προσετέθη ἕνας δεύτερος ψυχολογικὸς παράγων: ἡ διάψευσις δηλ. τῶν ἐλπίδων, ποὺ εἶχον δημιουργήσῃ οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ὁποίων εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἐφαρμογὴ της. Κατὰ τὰς μακρὰς κοινοβουλευτικὰς, πολιτικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς συζητήσεις, ποὺ προηγήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπηκολούθησαν, τόσοσὺν τὴν ψήφισιν τοῦ ἄρθρου 17 τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν Ἀναθεώρησιν τοῦ 1911, ὅσον καὶ τὴν ψήφισιν τῶν μεταγενεστέρων ἀγροτικῶν νόμων, ἡ ὑποστήριξις τῆς ἐγκαινιζομένης νέας ἀγροτικῆς πολιτικῆς δὲν ἐβασίσθη μόνον εἰς λόγους κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς λόγους οἰκονομικοὺς, εἰς τὴν μεγαλυτέραν τουτέστιν οἰκονομικὴν χρησιμότητα καὶ τὴν μεγαλυτέραν παραγωγικότητα τῆς ἀνεξαρτήτου μικρᾶς χωρικῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ αἱ ἐλπίδες αὐταὶ δὲν φαίνονται ἱκανοποιηθεῖσαι ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦλάχιστον ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς της.

3ον.—Τέλος, εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι σήμερον οὐδεμία εἰδικὴ μελέτη ἐγέ-

νετο, ἡ ὁποία νὰ ἐξετάσῃ ἐν τῷ συνόλω των τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅσοι ἠσχολήθησαν μέχρις ἐσχάτων μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, εἴτε ἠρκέσθησαν εἰς γενικωτάτας παρατηρήσεις καὶ εἰς μίαν ἀπλῆν, ἐξωτερικὴν δηλαδή, περιγραφὴν αὐτοῦ, εἴτε ἐπροχώρησαν εἰς τὴν γενίκευσιν μερικωτέρων παρατηρήσεων, τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένων, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξουν τὴν συσχέτισιν καὶ παραβολὴν τούτων πρὸς τὴν καθόλου κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας.⁸

II.—Ἡ ἀντίληψις αὕτη εὐσταθεῖ ἄραγε θεωρητικῶς; Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ κανεὶς. Δὲν θὰ ἐπανέλθωμεν βεβαίως εἰς τὴν κλασικὴν πλέον συζήτησιν περὶ τῶν ἀμοιβαίων πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης ἰδιοκτησίας⁹. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι διὰ νὰ προκληθῇ ὑπὸ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως σοβαρὰ καὶ ἰδίως μόνιμος μείωσις ἢ διαρκὴς διαταραχὴ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν αὕτη προκαλέσει, εἴτε δυσμενῆ μεταβολὴν τῶν καλλιεργητικῶν συστημάτων, εἴτε ἐπιβλαβῆ μεταλλαγὴν τοῦ τρόπου ἐκτεταλλεύσεως τῆς γῆς. Οὐδέν, ὅμως, παρόμοιον συνέβη.

Iον.—Πρὸ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως ὑπῆρχε μεγάλη ἰδιοκτησία, ἀλλὰ μικρά, κατ' ἕκτασιν, καλλιέργεια. Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τότε 1640 περίπου τσιφλικίων, τὰ ὁποία καὶ ὑπεβλήθησαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς τὴν ἀπαλλοτρίωσιν, 60 ἢ 70 μόνον, ἦτοι 4--5 ο)ο τοῦ συνόλου, ἤσκουν τὴν δι' αὐτεπιστάσιν μεγάλην καλλιέργειαν. Τὰ ὑπόλοιπα ἐκαλλιεργοῦντο διὰ κολλήγων, κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐπιμόρτου καλλιεργείας, οἱ κολλῆγοι δὲ οὗτοι διεδέχθησαν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς γῆς τοὺς παλαιοὺς μεγάλους ἰδιοκτῆτας.

2ον.—Ἡ ἐπικρατοῦσα καὶ πρὶν, ὅπως καὶ τώρα, καλλιέργεια ἦτο ἡ τῶν σιτηρῶν. Ἐκ τῶν παραγομένων, ὅμως, ἐπὶ τῶν μεγάλων ἀγροκτημάτων σιτηρῶν, 5 ο)ο μόνον παρήγοντο ἀπ' εὐθείας, δι' αὐτοκαλλιέργειας, ὑπὸ τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν. Τὰ ὑπόλοιπα 95 ο)ο προήρχοντο πάντοτε ἀπὸ τὰς μικρὰς κολληγικὰς ἐκμεταλλεύσεις τῶν χωρικῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς λοιπὰς καλλιεργείας μὲ με-

8. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐξητάσθη διὰ πρώτην φοράν τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὸ γενικώτερον ἔργον μας: «La réforme agraire en Grèce au point de vue économique et social», (Paris, Recueil Sirey, 1932), σελ. 290 καὶ ἐπ.—

9. Περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευόμεθα ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 165—194.

γάλην οικονομικήν ἀπόδοσιν (βιομηχανικά καὶ ἀρωματικά προϊόντα, προϊόντα λαχανοκήπων κ.λ.π.), αὗται ἤσκοῦντο πάντοτε μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν ἀπὸ τοὺς μικροὺς καλλιεργητάς, διότι ἐλάχιστα ἐνδιεφέρθη δι'αὐτάς ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία. Αἱ τοιαῦται, ἄλλως τε, καλλιέργειαι παρουσιάζουν μεταπολεμικῶς τὰς μικροτέρας πτωτικὰς διακυμάνσεις.

3ον.—Ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ τεχνικῆς ἀπόψεως, θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ὑποστηριχθῆ, καὶ δὲν θ'ἀνταπεκρίνετο τοῦτο πρὸς τὰ πράγματα, ὅτι ἐπῆλθε δυσμενὴς μεταβολὴ διὰ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία ὑφίστατο ἐξ ἴσου ἄλλοτε, ὅσον καὶ ἡ μικρὰ χωρική ἰδιοκτησία, τὴν ἔλλειψιν κεφαλαίων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀδιαλλείπτων σχετικῶν διαμαρτυρικῶν καὶ μεμψιμοιριῶν αὐτῶν τούτων τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς δὲ ταύτης, ἡ θέσις τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας ἐβελτιώθη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν σημαντικῶς λόγῳ τῆς ἐν τῷ μεταξύ ὀργανώσεως καὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως. Ὑπὸ τεχνικῆν τέλος ἔποψιν, ἡ κατάργησις τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας δὲν φαίνεται λογικὸν νὰ ἐπέφερε δυσμενῆ μεταβολὴν τῶν ὄρων ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς. Τὰ τσιφλικία, τὰ ἐπιστημονικῶς καλλιεργούμενα, ἐμετρῶντο, μέχρι τῆς διανομῆς των, εἰς τοὺς δακτύλους τῆς μιᾶς χειρός. Κατὰ τὴν ὠραίαν παρατήρησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀνδρεάδου, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη οὐδὲ πόρρωθεν δύναται νὰ κινήσῃ ὑποψίαν ἐπὶ μεροληψία: «οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται (ἐν Ἑλλάδι) δὲν κατέβαλον ποτὲ πραγματικὰς προσπάθειας διὰ νὰ καταδείξουν τὴν ὑπεροχὴν τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας». ¹⁰ Ἐκ τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν τσιφλικίων, ἐξήκοντα περίπου μόνον, ἦτοι τὰ 4 ο)ο τοῦ συνόλου, ἐφήρμοζον τὴν μεγάλην καλλιέργειαν μὲ γεωργικὰς μηχανὰς ὅπωςδῆποτε τελειοποιημένας καὶ μὲ ἐργάτας μισθωτοὺς. Τὰ ὑπόλοιπα ἐκαλλιεργεῦντο ὑπὸ κολλήγων δι'ιδίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καλλιεργητικῶν ὀργάνων. Διὰ τοῦτο, πλέον τοῦ ἡμίσεος τῶν χρησιμοποιουμένων ἀρότρων συνίστατο εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ πρωτόγονα ξύλινα ἄροτρα, ἡ ἀναλογία δὲ αὕτη ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον. Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, βάσει στατιστικῶν, ποίας εὐνοϊκὰς μεταβολὰς ὑπέστη ὁ τεχνικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν νέων γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων, χάρις εἰς

10. Βλ. A n d r é a d è s: Les progrès économiques de la Grèce, (Paris, 1919), p. 15.

τὴν δρᾶσιν τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκατάστασεως Προσφύγων καὶ τοῦ Κράτους.

III.—Ἡ ἀντιμετώπισις, ὅμως, ἐπιμάχων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων ἐπὶ τῇ βάσει θεωρητικῶν συλλογισμῶν, ὅσονδήποτε ὀρθοὶ καὶ βάσιμοι ἔαν ὑποτεθῶσιν οὗτοι, οὔτε ἐπαρκῆς εἶναι πάντοτε, ἀλλ' οὔτε καὶ πειστικὴ διὰ τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο τῆς *in abstracto* θεωρητικῆς συζητήσεως τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων δέον ν' ἀποδοθῆ, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν φύσιν αὐτῶν τούτων τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν ἐσώτερον χαρακτῆρα τῶν οἰκονομικῶν «νόμων»,— ὑπὸ τὴν ὅλως σχετικὴν σημασίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν δέον νὰ γίνεταί χρῆσις τοῦ ὅρου τούτου ἐν τῇ Οἰκονομικῇ,—οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν διὰ τὴν κριτικὴν τῶν καθ' ἕκαστον οἰκονομικῶν ἢ κοινωνικῶν ζητημάτων.

Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἐπὶ μέρους οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ ὁ πειραματισμὸς ἐπ' αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἡ διὰ τοῦ πειράματος, ἐργαστηριακὴ οὕτως εἶπειν, ἀναπαραγωγή ἐνὸς δοθέντος οἰκονομικοῦ ἢ κοινωνικοῦ φαινομένου εἶναι ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο παραμένει πάντοτε ἀνοικτὴ μία θυρὶς ἀμφιβολιῶν καὶ ἀμφισβητήσεων. Ἐξ ἄλλου, κατ' ἀντίθεσιν πάλιν πρὸς ὅ,τι ἰσχύει ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, αἱ συνθηκαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας λαμβάνουν χώραν τὰ οἰκονομικὰ τοιαῦτα μεταβάλλονται ἀδιακόπως, εἰς τρόπον ὥστε αἱ οἰκονομικαὶ καὶ ἄλλαι προϋποθέσεις διὰ τὴν παραγωγήν ἐνὸς ὠρισμένου οἰκονομικοῦ φαινομένου, καὶ ἔαν ἀκόμη οὐσιαστικῶς ὑφίστανται, ἐνδέχεται νὰ ἐπηρεασθῶσιν ἢ νὰ ἐξουδετερωθῶσι παρ' ἄλλων ἀντιθέτων συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐπιβραδύνουν ἢ καὶ νὰ ματαιώσουν ὀλοσχερῶς τὴν ἐπανάληψιν τούτου. Συνέπεια τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ ὑπὸ τῶν φυσικῶν νόμων ἐκφραζόμεναι σχέσεις πιθανότητος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦσαι «ὑποκειμενικὴν βεβαιότητα»,¹¹ οἱ ὑπὸ τῆς Θεωρητικῆς

11. Βλ. Κ. Χ. Βαρβαρέσο: Ἡ θεωρία τοῦ Πληθυσμοῦ, (Ἀθῆναι, 1912). σελ. 16—17 καὶ γενικώτερον ὀλόκληρον τὴν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ προτασομένην εἰσαγωγὴν τοῦ κ. Καθηγητοῦ, ἣτις, λόγῳ τῆς σαφηνείας καὶ μεθοδικῆς ἀναλύσεως τῶν ζητημάτων, ἀποτελεῖ μίαν σύντομον, ἀλλ' ἀξιόλογον κατατόπισιν ἐπὶ τοῦ θέματος. Πρβλ. ἐπίσης τὴν παλαιότεραν, ἀλλὰ διαφωτιστικὴν μελέτην τοῦ κ. Ἀλ. Παπαναστασίου: Μεθοδολογικὰ Προβλήματα τῆς Οἰκονομικῆς, εἰς «Ἐπιθεώρησιν Κοινωνικῶν καὶ Νομικῶν Ἐπιστημῶν», τόμ. I. τεῦχος Iον, 1908, καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Lu-

Οἰκονομίας διατυπούμενοι κανόνες (νόμοι) τελοῦν πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐξυπακουομένην ἐπιφύλαξιν *ceteris paribus*, ἢ ὅποια ὑποδηλοῖ ὅτι ὠρισμένον οἰκονομικὸν φαινόμενον ὑπάρχουν πιθανότητες νὰ ἐπαναληφθῇ, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον αἱ δεδομένα συνθῆκαι δὲν μεταβληθῶσιν.

Οἱ κανόνες οὗτοι, ἐπαρκεῖς διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς στατικῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν φαινομένων, εἶναι πολλάκις ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησιν τῆς συνεχῶς μεταβαλλομένης οἰκονομικῆς πραγματικότητος. Καθίσταται, συνεπῶς, ἀπαραίτητον ν' ἀναζητηθῇ ἄλλος τρόπος πρὸς μελέτην καὶ σύγκρισιν τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων πρὸς ἄλληλα, ὁ ὅποιος νὰ ἐπιτρέπη τὴν παρακολούθησιν τῆς δυναμικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἀλληλεξελίξεως αὐτῶν. Οὕτω προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς παρομοίας περιπτώσεις παραλλήλου προσφυγῆς εἰς τὴν Στατιστικὴν. Εἰς τὸ ποιοτικὸν κριτήριον, τὸ ὅποιον μᾶς παρέχει ἡ Θεωρητικὴ Οἰκονομία, προστίθεται ἐφεξῆς ἓνα ποσοτικὸν τοιοῦτον, τὸ ὅποιον ἐπιτρέπει τὴν ταυτόχρονον ποιοτικὴν καὶ ποσοτικὴν ἐξέτασιν τῶν ὑπὸ μελέτην οἰκονομικῶν φαινομένων. Ἡ περιγραφή, ἢ παρακολούθησις τῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν καθίστανται εὐκολώτεραι καὶ ἀκριβέστεραι. Τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἐκτιμῆσει τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων, ποὺ ἐνυπάρχει εἰς κάθε θεωρητικὴν *in abstracto* ἔρευναν, ὑποχωρεῖ αὐτομάτως καὶ εἰς τοῦτο ὑποκαθίσταται μίᾳ μέθοδος ἐρεύνης ἀντικειμενικῆς. Τὰ συμπεράσματα, κατὰ συνέπειαν, εἰς τὰ ὅποια δύναται διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ καταλήξῃ ὁ μελετητής, παρουσιάζουν περισσοτέρας πιθανότητος προσεγγίσεως πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν.

Οἱ λόγοι, οἱ ἐπιβάλλοντες τὴν στατιστικὴν μελέτην τῶν μεταβολῶν, ποὺ ἐπῆλθον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν μεταπολεμικῶς, εἶναι καταφανεῖς, ὥστε νὰ μὴ χρήζουν ἰδιαιτέρας ἀναπτύξεως. Ἐὰν ἡ ἀσκηθεῖσα ἀγροτικὴ πολιτικὴ ἦτο ὁ μόνος διαταρακτικὸς παράγων τῆς γεωργικῆς μας ἐξελίξεως, ἡ στατιστικὴ ἔρευνα ἴσως παρεῖλκεν. Ἀλλ' ὡς ἤδη ἐτονίσαμεν, κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, συνέβησαν οἰκονομικά, δημογραφικά καὶ ἄλλα γεγονότα τεραστίας σημασίας, τὰ ὅποια εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπέδρασαν ἐπίσης, εἴτε θετικῶς, εἴτε ἀρνητικῶς, ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης δια-

---

c i e n M a r c h ἐπὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου καὶ τῆς Στατιστικῆς εἰς «*Les Principes de la Méthode Statistique*», Introduction, ἰδίως σελ. 8 καὶ ἐπ. (Paris 1930).

μορφώσεως τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἐξακρίβωσις, ὅμως, τῶν εἰς τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν ὀφειλομένων ἀποκλειστικῶς ἢ κατὰ κύριον λόγον ἐπιδράσεων δὲν εἶναι δυνατὴ, εἰμὴ διὰ τῆς καταλλήλου στατιστικῆς ἐπεξεργασίας τῶν οἰκονομικῶν δεδομένων, ἥτις θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ τὴν βεβαίωσιν τῶν γενικῶν καὶ σταθερῶν στοιχείων, ποὺ παρουσιάζουν αἱ εἰς τὴν γεωργίαν ἐπελθοῦσαι μεταβολαί, εἰς τρόπον ὥστε ἡ θεωρητικὴ καὶ κριτικὴ ἔρευνα νὰ περιστραφῇ ἐφεξῆς ἐπὶ τούτων μόνων. Ἐφ'ὅσον δὲ τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης θεωρητικῆς βασάνου συμπεράσματα ἐπεξηγήσουν ἐπαρκῶς καὶ ἐπιβεβαιώσουν τὰς ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐρέυνης μελλούσας νὰ προκύψουν ἐνδείξεις, θὰ δύναται πλέον βασίμως νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ γενομένη μελέτη ἐπέτυχεν τοῦ σκοποῦ της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ὅπως καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην στατιστικὴν ἔρευναν, τέσσαρα πρωταρχικὰ ζητήματα τίθενται πρὸς ἐξέτασιν:

1. Ἡ συγκέντρωσις, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ κατάταξις τῶν στοιχείων.
2. Ὁ καθορισμὸς τῆς χρονικῆς περιόδου, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐκταθῇ ἡ ἔρευνα.
3. Ὁ καθορισμὸς τῶν ζητημάτων περὶ τὰ ὁποῖα αὕτη θὰ περιστραφῇ.
4. Ἡ μέθοδος, ποὺ θ'ἀκολουθηθῇ.

I.

Χρησιμότης καὶ πραγματικὴ ἀξία τῶν Γεωργικῶν Στατιστικῶν.

I.—Ἡ πρώτη σημαντικὴ δυσκολία, ποὺ παρουσιάζεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι ἡ συγκέντρωσις τοῦ καταλλήλου στατιστικοῦ ὕλικου. Ἡ μόνη πηγή, ἡ ὁποία προσεφέρετο εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν ὁποίαν κατὰ συνέπειαν ἐχρησιμοποίησαμεν, εἶναι αἱ «Ἐτήσια Στατιστικὰ τῆς Γεωργικῆς καὶ Κτηνοτροφικῆς Παραγωγῆς», αἱ δημοσιευόμεναι ἀνελλιπῶς ἀπὸ τοῦ 1914 ὑπὸ τῆς «Γενικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας» τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας. Εἶναι γνωστὰ αἱ κατ'αὐτῶν αἰτιάσεις καὶ αἱ ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ καιροὺς ἀπεδόθησαν εἰς τὰς στατιστικὰς ταύ-

τας συλλογὰς καὶ αἱ ὅποια, ὡς πρὸς ὠρισμένα σημεῖα, φαίνονται βásiμοι. Ἐξ ὅλων ἄλλως τε τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς, ἡ γεωργικὴ τοιαύτη εἶναι ἴσως ἡ ὀλιγώτερον ἐπιδεκτικὴ ἀκριβοῦς συλλογῆς στατιστικῶν στοιχείων καὶ λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης φύσεως αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ τεραστίου ἀριθμοῦ τῶν παραγωγῶν, οἱ ὅποιοι οὐσιαστικῶς εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὴν στατιστικὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς παροχῆς εἰλικρινῶν πληροφοριῶν, καὶ λόγῳ τῆς τοπικῆς διασπορᾶς αὐτῶν, ἣτις καθιστᾷ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀτομικῶν στοιχείων δύσκολον καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων ἀκόμη δυσκολώτερον.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, γενικῶς ἡ γεωργικὴ στατιστικὴ ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς πλέον δυσχερεῖς στατιστικὰς ἐργασίας καὶ ἡ ἐντελής ἀκρίβεια τῶν στατιστικῶν δεδομένων εἶναι κᾶτι τὸ δυσκόλως πραγματοποιήσιμον καὶ μὴ ἐπιτυγχανόμενον οὐδὲ εἰς αὐτὰ τὰ ἀρτίως ἀπὸ στατιστικῆς ἀπόψεως ὠργανωμένα κράτη. Εἰδικῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα, αἱ δυσχέρειαι διὰ τὴν ἀκριβῆ κατάρτισιν γεωργικῆς στατιστικῆς ὑπῆρξαν πάντοτε πολὺ μεγαλύτεραι. Ἡ ἔλλειψις κτηματολογίου, ἡ βραδυτάτη ὀργάνωσις αὐτῆς,¹ ἡ δυσπιστία τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τοὺς διὰ τῆς στατιστικῆς ἐπιδιωκομένους σκοποὺς (ἰδίως ὁ φόβος ὑποβοηθήσεως τῶν φορολογικῶν διαθέσεων τοῦ Κράτους) καὶ ἡ ἀνικανότης ἢ ἡ μὴ παρ' αὐτοῦ κατανόησις τῆς ἀνάγκης παροχῆς ἀκριβῶν πληροφοριῶν, ἡ ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ κατωτέρου στατιστικοῦ προσωπικοῦ, τόσον τοῦ παρὰ τῆ κεντρικῆ ὑπηρεσίᾳ χρησιμοποιουμένου, ὅσον καὶ τοῦ ἐν ταῖς Νομαρχίαις ἀπὸ τινων ἐτῶν ὑπηρετοῦντος, τέλος ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν μονάδων τοῦ μετρικοῦ συστήματος καὶ ἰδίως τῶν μονάδων ἐπιφανείας, ἐπέδρασαν πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν καταρτιζομένων γεωργικῶν στατιστικῶν.²

1. Ἡ πρώτη Γεωργικὴ Ἀπογραφὴ ὠργανώθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Βαρβαρέσου, ὡς διευθυντοῦ τῆς νεοσυστάτου Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ διενεργήθη κατὰ τὸ 1911. Ἡ Γεωργικὴ αὐτὴ Ἀπογραφὴ ἀπετέλεσεν ἐν πολλοῖς τὴν βásiν τῶν μετέπειτα Ἐτησίων Γεωργικῶν Στατιστικῶν.

2. Βλ. τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ κ. Βαρβαρέσου εἰς τὴν «Γεωργικὴν Ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1911», Α', τεύχ. Ι (Θεσσαλία—Ἄρτα). Πόσον ὀλίγον μετεβλήθησαν ἔκτοτε τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ ἡ «Γεωργικὴ καὶ Κτηνοτροφικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ 1929». Βλ. σχετικῶς τὰς ἐπ' αὐτῆς ἐκθέσεις τῶν Νομαρχιακῶν Ἐπιτροπῶν εἰς τὴν «Ἐκθεσιν ἐπὶ τῆς γενομένης γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1929» τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διοργανώσαντος τὴν ἀπογραφὴν Τμηματάρχου κ. Σαραντοπούλου. (Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπογραφεῖον 1931).

Περὶ τοῦ πόσον ἡ Γεν. Στατιστικὴ Ὑπηρεσία εἶχε πάντοτε ἐπίγνωσιν τῶν ἀτελειῶν τούτων μαρτυρεῖ ἡ κατ'ἐπανάληψιν, ἐντὸς τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἀλλαγὴ τοῦ παρ'αὐτῆς χρησιμοποιουμένου συστήματος περισυλλογῆς καὶ ἐπεξεργασίας τῶν στατιστικῶν στοιχείων. Οὕτω, μέχρι τοῦ 1925 συμπεριλαμβανομένου, αἱ σχετικαὶ πληροφορίες συνεκεντροῦντο ἐπὶ τῇ βάσει δελτίων συμπληρουμένων ὑπὸ τῶν Δημάρχων καὶ τῶν Προέδρων Κοινοτήτων καὶ προελεγχομένων ὑπὸ τῶν Νομογεωπόνων. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1924, ὅμως, μετατροπὴ τῶν γραφείων νομογεωπόνων εἰς ἐποικιστικὰ τοιαῦτα, χωρὶς πάντοτε ἀκριβῶς καὶ μονίμως καθωρισμένην περιφέρειαν, κατέστησε τὸν π ρ ο έ λ ε γ χ ο ν τῶν δελτίων καὶ τὴν ἐπιτόπιον ἐξακρίβωσιν τῶν πληροφοριῶν προβληματικὴν, ἀδιακρίτως τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Δημάρχων ἢ Προέδρων κοινοτήτων συλλήβδην παροχὴ πληροφοριῶν διὰ τὴν παραγωγὴν ὀλοκλήρου τῆς περιφέρειας αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συλλογὴν ἀπολύτως πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀνταποκρινομένων στοιχείων. Τὸ σύστημα, συνεπῶς, τοῦτο ἐκκατελείφθη ἀπὸ τοῦ 1926 καὶ ἐφηρμόσθη ἔκτοτε ἡ διὰ τῶν δημοδιδασκάλων κατὰ δημοδιδασκαλικὴν περιφέρειαν συγκέντρωσις τῶν πληροφοριῶν. Ἀπὸ τοῦ 1930, ὅμως, λόγω τῆς ἐν τῷ μεταξύ μορφώσεως εἰδικῶν στατιστικῶν ὑπαλλήλων παρὰ ταῖς Νομαρχίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ὁ ἔλεγχος τῶν ἐν ἐκάστῳ Νομῷ συλλεγομένων στοιχείων, ἡ στατιστικὴ Ὑπηρεσία ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ σύστημα τῆς διὰ τῶν Προέδρων τῶν Κοινοτήτων συλλογῆς τῶν Στατιστικῶν πληροφοριῶν.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐναλλαγὴ συστήματος δὲν ἀποτελεῖ μόνον δείγμα τῶν δυνατῶν ἀτελειῶν τῶν γεωργικῶν στατιστικῶν, ἀλλ'ἀποδεικνύει συγχρόνως ὅλην τὴν συνεχῶς καταβαλλομένην ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας προσπάθειαν πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀτελειῶν τούτων.

II.—Παρ'όλας ταύτας τὰς ἐνδεχομένας ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας, τὰς προερχομένας, εἴτε ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς γεωργικῆς στατιστικῆς, εἴτε ἐκ τῶν εἰδικῶν ἐν Ἑλλάδι συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖται ἡ ἐργασία αὕτη, οὐδεὶς δύναται ν'ἀμφισβητήσῃ σοβαρῶς τὴν πραγματικὴν ἀξίαν αὐτῶν ὡς πρώτων πηγῶν μιᾶς γενικωτέρας στατιστικῆς ἐρεύνης. Καὶ οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

1ον. Αἱ περιπτώσεις «ἀτομικῶν» λαθῶν ἐνδέχεται νὰ εἶναι πολλαὶ καὶ ἴσως, εἰς δεδομένας περιπτώσεις, σημαντικά. Ἄλλ'ἐν τῇ γεωρ-

γικῆ παραγωγῆ τὸ πεδίων ἐρεῦνης εἶναι τόσον ἐκτεταμένον καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ μέρος περιπτώσεων τόσον μεγάλος, ὥστε ὑπάρχουν βάσιμοι πιθανότητες ὅτι, λόγω τῆς ἀλληλοεξουδετερώσεως τῶν λαθῶν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς στατιστικῆς ἐρεῦνης προσεγγίζουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὴν πραγματικότητα. Περιπίπτομεν δηλαδή κατ'ἀνάγκην εἰς τὸν λεγόμενον «νόμον τῶν μεγάλων ἀριθμῶν», κατὰ τὸν ὁποῖον «ὅσῳ μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξεταζομένων ἀτομικῶν περιπτώσεων, τόσῳ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πιθανότης, ὅτι ὠρισμένα ἐξαιρετικά αἰτίαι, αἱ ὁποῖαι ἐπιφέρουν μεγάλην παρέκκλισιν ἀπὸ τοῦ γενικοῦ, θὰ ἐξουδετερωθοῦν ἐν τῷ συνόλῳ ὑπὸ ἄλλων ἀντιθέτως ἐνεργουσῶν αἰτιῶν». ³ Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ μέρος τούτων περιπτώσεων εἶναι ἄρκετὰ σημαντικός, δοθέντος ὅτι τὰ δελτία πληροφοριῶν συνετάσσοντο πάντοτε, πλην τῆς μικρᾶς διακοπῆς ἀπὸ τοῦ 1926—30, κατὰ κοινότητος ἢ μικροτέρους συνοικισμούς. ⁴ Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν κοινοτήτων ἀνῆλθε διαδοχικῶς, ἀπὸ 4.740 κατὰ τὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1920, εἰς 4.988 κατὰ τὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1928, διὰ νὰ φθάσῃ κατὰ τὸ 1932 εἰς 5.380. ⁵

2ον. Τὰ λάθη ὑπὸ παρομοίας συνθήκας δύνανται νὰ προέλθουν ἐκ δύο αἰτιῶν: εἴτε δηλαδή ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν προέδρων κοινοτήτων νὰ ἔχουν ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν παραγωγῆς,—καὶ ἡ τοιαύτη ἀδυναμία ἐν πολλοῖς ὑπῆρχεν,—εἴτε ἐκ τῆς ἠθελημένης ἀποκρύψεως αὐτῶν. Τὰ ἐκ τοῦ πρώτου λόγου μειονεκτήματα σχετικῶς μετριάζονται λόγω τῆς μικρᾶς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τῶν κοινοτήτων καὶ τοῦ περιωρισμένου πληθυσμοῦ αὐτῶν. Κατὰ τὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1920, ὁ πληθυσμὸς τῶν 65 ο)ο καὶ πλέον τῶν Κοινοτήτων ἐκυμαίνετο μεταξὺ 50—700 ἀτόμων, μὲ μέσον ὄρον 29—592 κατοίκων. Ἡ ἀναλογία δὲ τῶν Κοινοτήτων τούτων πρὸς τὰς λοιπὰς παρέμεινε καὶ κατὰ τὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1928 εἰς

3. Βλ. Κ. Βαρβαρέσου: Ἡ θεωρία τοῦ Πληθυσμοῦ, σελ. 11.

4. Τὸ αὐτὸ ἄλλως τε ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰς δημοδιδασκαλικὰς περιφερείας, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἐξ ἴσου μεγάλος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν Κοινοτήτων. Τοῦτο καθίσταται καταφανές, ἐὰν ληφθῆ ὑπ'ὄψιν ὁ ἀριθμὸς τῶν Δημοσίων Δημοτικῶν Σχολείων, ὁ ὁποῖος ἀνήρχετο, κατὰ τὸ 1928, εἰς 8.031, μολονότι ἐνίστε εἰς τὴν αὐτὴν δημοδιδασκαλικὴν περιφέρειαν ὑπάγονται πλείονα δημοτικά σχολεῖα. (Βλ. Στατιστικὴν Ἐπετηρίδα κλπ., 1931, σελ. 346).

5. Βλ. «Στατιστικὴν Ἐπετηρίδα κ.λ.π.», ἔτους 1931 σελ. 27, καὶ ἔτους 1932, σελ. 31—32. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοικισμῶν εἶναι πλέον ἢ διπλάσιος καὶ ἀνήρχετο κατὰ τὸ 1932 εἰς 11.039.

τὰ 60 ο)ο. Ἐπὶ πλέον, 16 ο)ο περίπου τῶν Κοινοτήτων ἠρίθμουν, κατ'ἀμφοτέρας τὰς ἀπογραφάς, 828 κατὰ μέσον ὄρον κατοίκους. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ'ὄψιν ὅτι, κατὰ μέσον ὄρον, αἱ ἀγροτικαὶ οἰκογένειαι ἀποτελοῦνται ἐκ 5 περίπου μελῶν καὶ ὅτι ἐξακολουθεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ οἰκογενειακὴ ἐκμετάλλευσις τῆς γῆς, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παρακολούθησις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς Κοινότητος δὲν παρουσιάζει πρακτικῶς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας.

Μεγαλύτερα θὰ εἶναι τὰ λάθη τὰ προερχόμενα, εἴτε ἐκ τῆς μὴ κατανοήσεως ὑπὸ τῶν Κοινοτικῶν Ἀρχῶν τῆς ἀνάγκης καὶ οἰκονομικῆς χρησιμότητος τῆς παροχῆς ἀκριβῶν πληροφοριῶν, εἴτε καὶ ἐκ τῆς ἐν ἐπιγνώσει, διὰ τὸν «φόβον τοῦ φορολογικοῦ εἰσπράκτορος», παροχῆς ἀνακριβῶν στοιχείων, στοιχείων κατωτέρων τῆς πραγματικότητος, δηλαδὴ π ο σ ο τ ι κ ῶ ς μειωμένων. ⁶ Ἄλλ' ἄραγε ἡ μείωσις αὕτη ἐπηρέασε καὶ π ο ι ο τ ι κ ῶ ς τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῶν γεωργικῶν στατιστικῶν; Δοθέντος ὅτι αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι γεωργικαὶ στατιστικαὶ χ ρ ο ν ι κ ῶ ς ἐκτείνονται εἰς μίαν ὀλόκληρον εἰκοσαετίαν, τ ο π ι κ ῶ ς δὲ περιλαμβάνουν ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος, ἡ πηγὴ δὲ τῶν λαθῶν ἀνάγεται εἰς ψυχολογικὰ ἢ ἄλλα (ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν τοῦ πληθυσμοῦ κ.λ.π.) αἷτια γενικοῦ χαρακτήρος, τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν ἔπαυσαν ἐπιδρῶντα ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη ἀπογραφῆς τοῦ 1911 μέχρι σήμερον, δὲν φαίνεται πιθανὸν τὰ ἐν ἐπιγνώσει ταῦτα λάθη νὰ ἠλλοίωσαν τὰ στατιστικὰ δεδομένα διαφοροτρόπως διὰ τὴν Α καὶ διαφοροτρόπως διὰ τὴν Β εὐρύτεραν γεωργικὴν περιφέρειαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ πλέον, τὸ ἀρχικὸν λάθος, τῆς δι'ἀποκρύψεως δηλαδὴ μείωσεως τῆς παραγωγῆς, λόγω τῆς συχνῆς αὐτοῦ ἐπαναλήψεως καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἀποβάλλει στατιστικῶς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σημασίαν. Ἐὰν συνεπῶς δεχθῶμεν, ὅπως καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας στατιστικὰ στοιχεῖα εἶναι π ο σ ο τ ι κ ῶ ς κατώτερα τῆς πραγματικότητος, π ο ι ο τ ι κ ῶ ς, ὅμως, μᾶς δίδουν μίαν ἀκριβῆ ὅπωςδήποτε εἰκόνα τῆς ἐξελικτικῆς γραμμῆς, ποὺ ἠκολούθησεν ἡ γεωργικὴ μας παραγωγή, διότι αἱ γενόμενα τυχόν προσθαφαι-

---

6. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἡ προαναφερθεῖσα Ἔ κ θ ε σ ι ς τοῦ κ. Σαραντοπούλου ἐπὶ τῆς «Γ ε ω ρ γ ι κ ῆ ς κ.λ.π. Ἀ π ο γ ρ α φ ῆ ς» τοῦ 1929. Οὕτω πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς πολλὰς περιφέρειάς, κατοικουμένας ἀπὸ Μωαμεθανούς, προσετέθη καὶ ὁ φόβος τῆς «ἀ ν τ α λ λ α γ ῆ ς α ὐ τ ῶ ν». Βλ. τὴν Ἔκθεσιν τῆς Νομαρχιακῆς ἐπὶ τῆς Ἀπογραφῆς Ἐπιτροπῆς Ροδόπης, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 129.

ρέσεις υπάρχουν σοβαραὶ πιθανότητες ὅτι ἐξουδετεροῦνται ἀμοιβαίως, τόσο κατὰ χρόνον, ὅσον καὶ κατὰ τόπον. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην δὲν εἶναι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἡ ἀκριβής, ἡ μαθηματικὴ οὕτως εἶπεῖν, ἐξακρίβωσις τοῦ ἀπολύτου κατὰ χρονικὰς περιόδους ἐπιπέδου τῆς συνολικῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἢ τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, ἀλλ' ἡ ἐξέλιξις τὴν ὁποίαν καὶ ἡ παραγωγή καὶ αἱ ἀποδόσεις ἐσημείωσαν συγκριτικῶς κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, τόσο εἰς τὸ σύνολον τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρος γεωγραφικὰ ἢ διοικητικὰ διαμερίσματα αὐτοῦ.

3ον. Τέλος, τὰ λάθη ταῦτα υπάρχουν πιθανότητες νὰ ἔχουν ἐξουδετερωθῆ, μέχρις ὠρισμένου σημείου, χάρις εἰς τὴν γενομένην ἐπεξεργασίαν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν συγκεντρωμένων στοιχείων παρὰ τῆς Κεντρικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας, τόσο διὰ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὰς παρὰ τῶν νομογεωπόνων συλλεγομένας πληροφορίας περὶ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, σπειρομένου σπόρου ἢ κ.λ.π., ὅσον καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτῶν πρὸς τὰς προγενεστέρας γεωργικὰς ἐρεῦνας, ἰδίως δὲ πρὸς τὴν λεπτομερῆ Ἀπογραφὴν τοῦ 1911. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός ἐνέχει καὶ γενικῶς, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν προκειμένην ἐργασίαν, κάποιαν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ὅχι μόνον διότι εἶναι γνωστὸν μετὰ πόσης ἐπιμελοῦς προσπάθειας εἶχεν ὀργανωθῆ ἡ Ἀπογραφὴ ἐκείνη, πρᾶγμα ὅπερ ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικὸν ἐχέγγυον διὰ τὴν ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς ἐπιτυχίαν της, ἀλλὰ πρὸ παντός καὶ κυρίως διότι τοιοῦτοτρόπως, καθ' ὅλην τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐπεκτείνεται ἡ παροῦσα μελέτη, ἐτηρήθη ἓνα σταθερὸν μέτρον συγκρίσεως καὶ ἐμμέσου ἐλέγχου τῶν ἐνδιαμέσων ἐτησίων γεωργικῶν ἐρευνῶν.

Ἐν προκειμένῳ, ὅμως, δύναται νὰ προκύψῃ κάποια ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν ὁμοιογένειαν τῆς προελεύσεως τῶν Στατιστικῶν στοιχείων τῆς τελευταίας δεκαετίας, λόγῳ τῆς ἀπὸ τοῦ 1926 μέχρι τοῦ 1930 μεταλλαγῆς τοῦ τρόπου συλλογῆς τῶν στοιχείων, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως αὐτῆς ἀπὸ τῶν Προέδρων τῶν Κοινοτήτων καὶ τῆς ἀναθέσεώς της εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους. Θεωρητικῶς, τὸ γεγονός τοῦτο

---

7. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ σύγκρισις ἐπεξετάθη καὶ πρὸς ἄλλα αὐθεντικά, ὀπωσδήποτε, δεδομένα, ὅπως αἱ φορολογίαι τοῦ καπνοῦ, τοῦ ἐλαίου κ.λ.π., τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἐπιτρ. Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων κ.ο.κ.

ἴσως νὰ μὴ στερῆται σημασίας. Πρακτικῶς, ὅμως, δὲν νομίζομεν ὅτι παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, δοθέντος τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον, ἐν τῇ πραγματικότητι, λειτουργοῦν αἱ Κοινοτικά μας Ἀρχαί. Ὁ δημοδιδάσκαλος τῆς Κοινότητος εἶναι, ὄχι μόνον ὁ συνήθως ἐκτελῶν καὶ χρέη γραμματέως αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ οὐσιαστικὸς διεκπεραιωτὴς τῶν μὴ «πολιτικῶν» ὑποθέσεων της. Ἐπομένως, εἰς τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν περιπτώσεων αἱ κοινοτικά στατιστικά προήρχοντο πρὶν καὶ μετὰ τὴν μεταβολήν, εἴτε ἀμέσως, εἴτε ἐμμέσως, ἀπὸ τὴν αὐτὴν πηγὴν καὶ ὑφίσταντο τὴν πρώτην «ἐπεξεργασίαν» ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόσωπον.

Ἀπομένει πάντως τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὑπάρχουν βάσιμοι ἐνδείξεις πείθουσαι περὶ τῆς ἐκφραζομένης ἀνωτέρω ἀντιλήψεως, ὡς πρὸς τὴν πιθανὴν ἀκρίβειαν τῶν Ἐτησίων Γεωργικῶν Στατιστικῶν. Ἡ καλυτέρα, ἐν προκειμένῳ, ἐνδείξις θὰ εἶναι, ἐὰν τὰ ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ τούτου μέλλοντα νὰ προκύψουν συμπεράσματα ὑποστοῦν ἐπιτυχῶς τὸν θεωρητικὸν κριτικὸν ἔλεγχον καὶ ἐπιβεβαιωθοῦν παρ' αὐτοῦ. Τοῦτο θὰ σημαίνει, ὄχι μόνον ὅτι ἡ ἐπεξεργασία ἐγένετο σχετικῶς καλῶς, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ χρησιμοποίηθ' ἐν στατιστικῶν ὑλικῶν προσήγγιζε καὶ ἀπέδωσε, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, καλῶς τὴν πραγματικότητα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ διακυμάνσεις τῆς γεωργικῆς μας παραγωγῆς, καὶ διὰ τὸ σύνολον τοῦ Κράτους καὶ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, παρουσιάζουν ἓνα τοιοῦτον χρονικὸν παραλληλισμὸν, ὥστε θὰ ἦτο κάπως δύσκολον νὰ πιστευθῆ ὅτι ὀφείλεται οὗτος εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῶν ἠθελημένων ἢ ἀθελήτων στατιστικῶν λαθῶν καὶ ὄχι ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς οὐσιαστικωτέρας γενικὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ἀποδίδουν τὰ στατιστικὰ δεδομένα, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν λαθῶν.

II.

Τοπικὰ ὄρια τῆς παρούσης ἐρεῦνης.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἡ σύγκρισις τῶν μεταβολῶν ποὺ παρουσιάζονται μεταπολεμικῶς εἰς τὴν γεωργικὴν μας οἰκονομίαν, μὲ ἄμεσον μὲν σκοπὸν νὰ καθορισθοῦν αἱ γενικώτεραι τάσεις αὐτῆς καὶ τὰ αἴτια, ποὺ τὰς προεκάλεσαν, μὲ ἔμμεσον δὲ τοιοῦτον νὰ καταδειχθῆ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἐπίδρασις

τῆς ἀκολουθηθείσης ἀγροτικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῆς γεωργικῆς μας ἐξελίξεως. Πρόκειται, κατὰ ταῦτα, ν' ἀναζητήσωμεν σχέσεις συγκρίσεως διαφόρων φαινομένων πρὸς ἄλληλα. Προκύπτει, συνεπῶς, ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ζήτημα τῆς καθ' ὁμοειδεῖς ὁμάδας κατατάξεως τῶν στατιστικῶν δεδομένων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ μεταξὺ τούτων σύγκρισις νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ καρποφόρος. Δοθέντος δὲ ὅτι ὁ πρῶτος σκοπὸς τὸν ὁποῖον διὰ τῆς στατιστικῆς ἐρεύνης θὰ ἐπιδιώξωμεν θὰ εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀναγκαιῶς ἐπεταὶ ὅτι ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ στηριχθῶμεν διὰ τὴν καθ' ὁμάδας κατάταξιν τοῦ στατιστικοῦ ὕλικου, θὰ εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἢ μικρότερος σύνδεσμος πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο. Ὁ τοιοῦτος σύνδεσμος δύναται νὰ εἶναι εἴτε ποσοτικός, εἴτε χρονικός. Αἱ δύο δὲ αὗται ἀπόψεις τοῦ προβλήματος εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορισθῶσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς.

I.—Ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις,—καὶ εἰς ταύτην περιλαμβάνομεν, ὡς εἶναι αὐτονόητον, καὶ τὸν παραλλήλως ἀσκηθέντα ἀγροτικὸν ἐποικισμὸν τῶν προσφύγων,—δὲν ἐφηρμόσθη εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ Κράτους μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν, οὔτε προσέλαβε παντοῦ τὴν αὐτὴν ἔκτασιν. Ὑπάρχουν νομοὶ ἢ διαμερίσματα ὅπου αὕτη ἐφηρμόσθη ἐλάχιστα ἢ καθόλου καὶ ἄλλα, ἀντιθέτως, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπέφερον ἀληθινὴν ἀναστάτωση εἰς τὰς σχέσεις τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν ἔγγειον ἰδιοκτησίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ἄκρων περιπτώσεων, παρεμβάλλεται ὀλόκληρος κλίμαξ διαμέσων διαμερισμάτων, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον θιγέντων παρ' αὐτῆς. Εἶναι, συνεπῶς, καταφανὲς ὅτι ἡ ποσοτικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως ἐπὶ τῆς γεωργικῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων διαμερισμάτων τοῦ Κράτους,—ἄρα καὶ ὁ ποσοτικὸς σύνδεσμος τῶν τελευταίων τούτων πρὸς τὴν πρώτην,—εἶναι διάφορος. Ὁ ποσοτικός, ὅμως, οὔτος σύνδεσμος ἐν τῇ πράξει δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ γεωγραφικός σύνδεσμος καὶ ἐπομένως ἡ καθ' ὁμάδας κατάταξις τῶν στατιστικῶν δεδομένων δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλην βᾶσιν ἀπὸ τὴν κατὰ διαμερίσματα, εὐρύτερα ἢ στενότερα, διαίρεσιν τοῦ Κράτους, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως, πού προσέλαβεν εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις καὶ ὁ Προσφυγικὸς γεωργικὸς ἐποικισμὸς.

II.—Κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας κα-

ταρτισθείσας λεπτομερεῖς στατιστικάς, ⁸ τὸ σύνολον τῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1932 ἀπαλλοτριωθεισῶν ἐκτάσεων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν γηγενῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν ἀνήρχετο εἰς 11.420.542 στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων 7.650.746 στρέμματα εἶχον ὀριστικῶς παραχωρηθῆ εἰς τοὺς ἀποκατασταθέντας καλλιεργητάς. Αἱ ἐκτάσεις αὗται κατενέμοντο κατὰ γεωργικὰ διαμερίσματα ὡς ἀκολουθως: ⁹

Π Ι Ν Α Ξ Ι.

Διαμερίσματα	Ἀριθμὸς κηρυχθέντων ἀπαλλοτριωτέων κτημάτων	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (εἰς στρέμματα)		Ἀναλογία τοῖς 0)0 ἐπὶ τοῦ συνόλου.		
		Ὀλικῶς ἀπαλλοτριωθείσαι	Τελικῶς παραχωρηθείσαι εἰς ἀκτήμονας	(1)	(2)	(3)
		(1)	(2)	(3)	(1)	(2)
1. Θεσσαλία—Ἄρτα	535	4.553.499	3.041.334	32.7	39.7	39.6
2. Μακεδονία	430	3.224.213	2.250.568	26.3	28.1	29.4
3. Ἡπειρος	391	2.040.151	1.600.333	24.5	17.7	20.7
4. Θράκη	10	9.690	5.123	0.6	0.8	0.6
5. Ὑπόλοιπος Ἑλλάς	260	1.592.989	753.388	15.9	13.7	9.7
Σύνολον	1.626	11.420.542	7.650.746	100 %	100 %	100 %

Ἡ ποιοτικὴ σύνθεσις τῶν ἀπαλλοτριωθεισῶν τούτων ἐκτάσεων ἦτο ἡ ἀκόλουθος: ¹⁰

8. Ἐκφράζομεν ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας μας πρὸς τὸν ἀρμόδιον τμηματάρχην τοῦ ἰδίου Ὑπουργείου κ. Ρ ο δ ό π ο υ λ ο ν, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσίν μας λεπτομερεῖς ἀναλυτικούς πίνακας δι' ὅλα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν ζητήματα, βάσει τῶν ὁποίων καὶ κατηρτήσαμεν τοὺς διδομένους κατωτέρω συνοπτικούς τοιούτους.

9 Διὰ λεπτομερεστέραν παρακολούθησιν τοῦ ζητήματος τούτου, βλ. τὸ ἔργον μας: *La réforme Agraire etc.*, σελ. 238-250.

10. Ἡ ἐπὶ ἔλαττον διαφορὰ τοῦ ἀθροίσματος τῶν στηλῶν Γ, 1 καὶ 2 τοῦ ἐπομένου πίνακος, II, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν στήλην 2 τοῦ προγενεστέρου πίνακος, προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀφηρέθησαν αἱ ἐξαιρεθείσαι τῆς ἀπαλλοτρίωσεως ἐκτάσεις ἐπὶ τῶν ἐκδικασθέντων ἐν τῷ μεταξύ κτημάτων.

Π Ι Ν Α Ξ ΙΙ.

Διαμερίσματα	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (στρέμματα)		Ἀναλογία τοῖς ο)ο ἐπὶ τοῦ συνόλου	
	Καλλιεργού- μεναι ἢ καλ- λιεργήσιμοι	Βοσκαί	(1)	(2)
	(1)	(2)		
1. Θεσσαλία—Ἄρτα	2.535.818	1.482.093	51.7	27.5
2. Μακεδονία	1.527.577	1.619.521	31.2	30.1
3. Ἡπειρος	418.077	1.541.665	8.6	28.6
4. Θράκη	3.426	278	0.1	0.5
5. Ὑπόλοιπος Ἑλλάς	413.393	717.272	8.4	13.3
Σύνολον	4.898.291	5.360.829	100 ο)ο	100 ο)ο

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πινάκων τούτων, τὰ περισσότερον θιγέντα ἐκ τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως διαμερίσματα εἶναι κατὰ σειράν ἢ Θεσσαλία καὶ Ἄρτα, ἢ Μακεδονία, ἢ Ἡπειρος καὶ κατὰ τελευταῖον λόγον ἢ Ὑπόλοιπος Ἑλλάς. Ἐκ τοῦ Ὑπολοίπου τέλος Κράτους, ἢ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις ἔλαβε μεγαλύτεραν ἔκτασιν κυρίως εἰς τὴν Στερ. Ἑλλάδα καὶ Εὐβοίαν, ἐλάχιστα δέ, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐπομένου πίνακος, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους.

Π Ι Ν Α Ξ ΙΙΙ.

*Ἀπαλλοτριωθεῖσαι ἐκτάσεις καὶ ποιοτικὴ σύνθεσις αὐτῶν
εἰς τὴν Ὑπόλοιπον Ἑλλάδα.¹¹*

Διαμερίσματα	Ἀριθμὸς ἀπαλλοτριω- θέντων κτημάτων	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (εἰς στρέμματα)		Ἀναλογία τοῖς ο)ο ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ Κράτους		
		Καλλιεργή- σιμοι ἢ καλλιεργού- μεναι	Βοσκαί	(1)	(2)	(3)
		(2)	(3)			
1. Στερ. Ἑλλάς-Εὐβοία	334	360.202	636.169	14.1	7.4	11.8
2. Πελοπόννησος	22	41.369	33.463	1.3	0.8	0.6
3. Κρήτη	1	2.222	—	} 0.5	} 0.2	—
4. Νῆσοι Αἰγαίου	8	9.600	47.640			
Σύνολον	265	413.393	717.272	15.9 %	8.4 %	13.3

11. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ στήλῃ 1 ἀναφερομένων τσιφλικίων εἶναι κατὰ τι ἄ-

III.—Εἰς τὰ ἀγροκτῆματα τὰ ἀπαλλοτριωθέντα διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἀποκατάστασιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν πρέπει νὰ προστεθῶσιν αἱ ἐκτάσεις αἱ διατεθεῖσαι διὰ τὸν ἀγροτικὸν ἐποικισμὸν τῶν προσφύγων. Αἱ ἐκτάσεις αὗται, ἀνελθοῦσαι συνολικῶς εἰς 8.390.444 στρέμματα, προῆλθον, κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῶν μέρος, ἐκ τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν τῶν ἀνταλλαγέντων πληθυσμῶν (τουρκικῶν καὶ βουλγαρικῶν), κατὰ τὸ ὑπόλοιπον δὲ ἐκ συμπληρωματικῶν ἀπαλλοτριώσεων, ἐξ ἐπιτάξεων ἀγροκτημάτων καὶ ἐκ τοιούτων τοῦ Κράτους, τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου καὶ τῶν μοναστηρίων. Τὰ ἀγροκτῆματα ταῦτα κατανέμονται, κατὰ ἐποικιστικὰς περιφέρειας, ὡς ἀκολουθῶς: ¹²

Π Ι Ν Α Κ Σ Ι V.

Ἐποικιστικαὶ περιφέρειαι	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (εἰς στρέμματα)			Ἀναλογία τοῖς 0)0 ἐπὶ τοῦ Συνόλου		
	Καλλιεργήσιμοι	Μὴ καλλιεργήσιμοι	Σύνολον	(1)	(2)	(3)
	(1)	(2)	(3)			
1. Μακεδονία	3.350.074	2.137.791	5.487.865	66.5	63.7	65.4
2. Θράκη	1.250.514	1.009.676	2.260.190	24.9	30.1	26.9
3. Ἡπειρος	44.598	36.240	80.838	0.9	1.1	0.9
4. Παλαιὰ Ἑλλάς	282.630	79.822	362.452	5.6	2.3	4.3
5. Νῆσοι Αἰγαίου	16.357	28.190	44.547	0.3	0.9	0.6
6. Κρήτη	91.206	63.346	154.552	1.8	1.9	1.9
Σύνολον	5.035.379	3.355.065	8.390.444	100%	100%	100%

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου καθίσταται καταφανές, ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ἀποκατάστασις τῶν προσφύγων ἐνετοπίσθη κυρίως εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὅπου καὶ διετέθησαν τὰ 92 0)0 καὶ πλέον τῶν εἰς τοὺς πρόσφυγας ἐκχωρηθέντων ἀγροκτημάτων. Αἱ ἐποικιστικαί, ὅμως, περιφέρειαι, εἰς ἃς ἡ Ε.Α.Π. εἶχε διαιρέσῃ τὸ Κράτος, δὲν ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως πρὸς τὰς καθιερωμένας γεωγραφικὰς διαιρέσεις, τῶν ὁποίων καὶ θὰ κάμωμεν κατωτέρω χρῆσιν. Οὕτω, εἰς τὴν Περιφέρειαν Θράκης εἶχον ὑπαχθῆ καὶ τὰ ἐποικιστικὰ γραφεῖα

νώτερος τοῦ προγενεστέρως δοθέντος, καθ' ὅσον βραδύτερον ἀνεκλήθη ἡ ἀπαλλοτριώσις ὡς πρὸς 5 ἀγροκτῆματα.

12. Βλ. «Στατιστικὴν Ἐπετηρίδα», 1930, σελ. 162.

Δράμας καὶ Καβάλλας. Ἐξ ἄλλου, ἡ Π. Ἑλλάς εἶχεν ἀποτελέσει μίαν μόνον ἐποικιστικὴν περιφέρειαν. Διὰ τὸ νὰ ἔχωμεν, συνεπῶς, ἀπολύτως ὁμοειδῆ στοιχεῖα, θὰ ἔδει, ἀπὸ μὲν τὴν Θράκην ν' ἀφαιρεθῶσι τὰ ἀγροκτῆματα τῶν ἐποικιστικῶν γραφείων Δράμας καὶ Καβάλλας, ν' ἀναλυθῶσι δὲ τὰ εἰς τὴν γενικωτέραν ἐποικιστικὴν περιφέρειαν τῆς Π. Ἑλλάδος ὑπαχθέντα τοιαῦτα. Δυστυχῶς, δὲν διαθέτομεν ἐν προκειμένῳ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα κατὰ Νομούςς ἢ ἄλλας διοικητικὰς ὑποδιαιρέσεις.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν τὸ πρᾶγμα δὲν ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ἀμφότεραι ὑπάγονται εἰς τὰς περιφέρειάς, αἵτινες ὑπέστησαν περισσότερον τὸν ἀντίκτυπον τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων. Ὡς πρὸς τὴν Π. Ἑλλάδα, ὅμως, τοῦτο παρουσιάζει σχετικὸν ἐνδιαφέρον, μολονότι αἱ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων διατεθεῖσαι ἐκτάσεις εἶναι ἰδιαιτέρως περιορισμένοι. Ἐμμέσως, πάντως, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μίαν σχετικὴν, κατὰ προσέγγισιν, ἰδέαν τῆς κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα κατανομῆς τῶν ἐν τῇ στήλῃ ¹ καὶ ὑπ' ἀριθμούς 2 καὶ 4 ἀναφερομένων ἐκτάσεων, ἐὰν συγκρίνωμεν αὐτὰς πρὸς τοὺς ἐν ἐκάστη περιφερείᾳ ὀργανωθέντας ἀγροτικούς προσφυγικούς συνοικισμούς, περὶ τῶν ὁποίων διαθέτομεν λεπτομερῆ στοιχεῖα. ³ Ἐάν, συνεπῶς, λάβωμεν ὡς βᾶσιν, ἀφ' ἑνὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν ἐκάστη περιφερείᾳ προσφυγικῶν οἰκογενειῶν, ποὺ ἀπεκατεστάθησαν ἀγροτικῶς, καὶ ἀφ' ἑτέρου, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν περὶ τὴν ἕκτασιν τοῦ κλήρου διαφορῶν ὡς ἐκ τῆς διαφόρου συστάσεως καὶ γεωργικοῦ προορισμοῦ τῶν κατὰ περιφέρειάς διανεμηθέντων ἐδαφῶν, τὴν μέσην ἕκτασιν τῶν κλήρων τῶν δοθέντων εἰς τοὺς παραλλήλως ἀποκατασταθέντας γηγενεῖς ἀκτημόνας, δυνάμεθα νὰ καταρτίσωμεν τὸν ἀκόλουθον ἀνακεφαλαιωτικὸν πίνακα, ὅπου δίδονται συγχρόνως αἱ εἰς ἐκάστην περιφέρειαν ἀπαλλοτριωθεῖσαι ἢ διατεθεῖσαι καλλιεργήσιμοι ἐκτάσεις, τόσον διὰ τὴν γεωργικὴν ἀποκατάστασιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων, ὅσον καὶ διὰ τὸν ἀγροτικὸν ἐποικισμόν τῶν προσφύγων.

---

13. Βλ. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 104—105.

Π Ι Ν Α Ξ V.

Σύνολον καλλιεργησίμων ἐδαφῶν διατεθέντων κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα πρὸς γεωργικὴν ἀποκατάστασιν γηγενῶν ἀκτημόνων καὶ προσφύγων.

Διαμερίσματα	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (εἰς στρέμματα) διατεθεῖσαι πρὸς ἀποκατάστασιν:			Ἀναλογία τοῖς ο)ο ἐπὶ τοῦ συνόλου		
	Γηγενῶν	Προσφύγων	Σύνολον	(1)	(2)	(3)
	(1)	(2)	(3)			
1. Μακεδονία	1.527.577	4.100.280	5.627.857	31.2	81.4	56.6
2. Θεσσαλία—Ἄρτα	2.535.818	146.967	2.682.785	51.7	2.9	27.—
3. Ἡπειρος	418.077	44.598	462.675	8.6	0.9	4.7
4. Θράκη	3.426	500.308	503.734	0.1	9.9	5.1
5. Στερ. Ἑλλάς—Εὐβοία	360.202	127.183	487.385	7.4	2.5	4.9
6. Πελοπόννησος	41.369	8.480	49.849	0.8	0.2	0.5
7. Νῆσοι Αἰγαίου	9.600	16.357	25.957	} 0.2	0.4	0.3
8. Κρήτη	2.222	91.206	93.428		1.8	0.9
Σύνολον	4.898.291	5.035.379	9.933.678	100%	100%	100%

IV.—Αἱ εἰς τὸν ἀνωτέρω ὅμως, πίνακα (στήλη 3) διδόμεναι ἑκατοστιαῖαι ἀναλογίαι δὲν ἐκφράζουσι εἰμὴ τὴν σχέσιν τῶν ἐν ἑκάστη περιφερείᾳ ἀπαλλοτριωθέντων κτημάτων, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύνολον τῶν καλλιεργησίμων ἐκτάσεων, αἱ ὁποῖαι διετέθησαν διὰ τὴν γεωργικὴν ἀποκατάστασιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων καὶ τῶν προσφύγων. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι ἡ σχέση αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἐν τ α σ ι ν, ποὺ ἔλαβεν ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις εἰς τὰ διάφορα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τοῦ Κράτους, τοῦτο δέ, διότι τὸ γεωργικὸν ἔδαφος δὲν εἶναι ἴσον κατ' ἐκτασιν εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω συγκρινόμενα διαμερίσματα. Οὕτω, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς δύο διαμερίσματα Α καὶ Β, ἐκ τῶν ὁποίων, τὸ μὲν πρῶτον διαθέτει γεωργικὸν ἔδαφος ἐκτάσεως 100.000 στρεμμάτων, τὸ δὲ δεύτερον τοιοῦτον 10.000 στρεμμάτων, ἀπηλλοτριώθησαν εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀνὰ 1.000 στρέμματα, ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία θὰ εἶναι δι' ἀμφοτέρα τὰ διαμερίσματα ἡ αὕτη, ἤτοι, καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἀπαλλοτριωθεισῶν ἐκτάσεων εἶναι 2.000 στρέμματα, 50 ο)ο. Ἡ ἀναλογία, ὅμως, αὕτη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς δώσῃ τὸν ἀκριβῆ βαθμὸν διαταράξεως, ποὺ προεκλήθη ἐκ τῆς ἀπαλλοτριώσεως εἰς τὴν γεωργίαν ἐκατέρου τῶν διαμερισμάτων τούτων, διότι, ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ διαμερίσματος Α ἀπηλλοτριώθη τὸ 1)100 τοῦ γεωργικοῦ τοῦ ἐδάφους καὶ συνεπῶς, κατὰ τεκμήριον, ἡ ὑπὸ τῆς ἀγροτικῆς με-

ταρρυθμίσεως ἀσκηθεῖσα, εὐνοϊκὴ ἢ δυσμενής, ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς γεωργικῆς του ἐξελίξεως πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ, *ceteris paribus*, εἰς 1 ο)ο, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ διαμερίσματος Β ἀπηλλοτριώθη τὸ 1)10 τοῦ γεωργικοῦ ἐδάφους καὶ συνεπῶς ἡ ὑποτιθεμένη ἐπίδρασις ἐκ τοῦ λόγου τούτου εἶναι ἴση πρὸς 10 ο)ο. Διὰ νὰ ἐξουδετερώσωμεν, κατὰ συνέπειαν, τὰς ἐκ τοῦ λόγου τούτου διαφοράς, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραβάλωμεν τὰς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα ἀπαλλοτριωθείσας ἐκτάσεις, πρὸς τὰς καλλιεργησίμους ἐκτάσεις τοῦ διαμερίσματος καὶ πρὸς τὸ σύνολον τοῦ καλλιεργησίμου ἐδάφους ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους, ὡς εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα πίνακα VI.

Π Ι Ν Α Ξ V I

Σύγκρισις ἀπαλλοτριωθείσων πρὸς ἀγροτικὸν ἐποικισμὸν γηγενῶν ἀκτημόνων καὶ προσφύγων ἐκτάσεων πρὸς τὸ συνολικὸν Γεωργικὸν Ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τὸ σύνολον τῶν καλλιεργησίμων ἐκτάσεων (14).

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα	Σύνολον Γεωργικοῦ Ἔδαφ. (πλὴν Δασῶν)	Καλλιεργήσιμοι Ἐκτάσεις	Καλλιεργήσιμοι ἐκτάσεις διατεθειταὶ πρὸς ἐποικισμὸν Γηγενῶν καὶ προσφύγων	ΕΚΑΤΟΣΤΙΑΙΑΙ ΑΝΑΛΟΓΙΑΙ:		
				Καλλιεργησ. ἐκτάσεων πρὸς τὸ σύνολον τοῦ Γεωργικοῦ ἐδάφους (=100 ο)ο)	Διατεθεισῶν δι' ἐποικισμὸν ἐκτάσ.	
					Πρὸς τὸ Σύνολον τοῦ Γεωργικοῦ ἐδάφους (=100 ο)ο)	Πρὸς τὸ Σύνολον τῶν καλλιεργησίμων ἐκτάσεων (=100 ο)ο)
Σ Τ Ρ Ε Μ Μ Α Τ Α				(2) : (1)	(3) : (1)	(3) : (2)
	(1)	(2)	(3)			
I. Μακεδονία	8.957.548	6.266.943	5.627.857	70.0 %	62.8 %	84.1 %
II. Θεσσαλία - Ἄρτα	6.012.521	3.899.295	2.682.785	64.8 »	44.6 »	68.8 »
III. Ἡπειρος	2.786.080	1.062.450	462.675	38.1 »	16.6 »	43.5 »
IV. Θράκη	1.808.654	1.540.171	503.734	85.2 »	27.8 »	32.7 »
V. Στ. Ἑλλάς-Εὐβοία	7.114.648	4.389.325	487.385	61.7 »	6.9 »	11.1 »
VI. Πελοπόννησος	6.087.310	4.370.917	49.849	71.8 »	0.8 »	1.1 »
VII. Νῆσοι Αἰγαίου	1.694.056	695.343	25.957	41.0 »	1.5 »	3.7 »
VIII. Κρήτη	2.755.879	1.717.135	93.428	62.3 »	3.4 »	5.4 »
IX. Ἴόνιοι Νῆσοι	906.376	417.172	—	46.0 »	—	—
X. Κυκλάδες	677.203	427.910	—	63.2 »	—	—
ΣΥΝΟΛΟΝ ΚΡΑΤΟΥΣ	38.800.275	24.786.661	9.933.678	63.9 %	25.6 %	40.8 %

(14) Τὰ στοιχεῖα τῶν στηλῶν 1 καὶ 2 ὑπελογίσασαμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀδημοσιευτῶν εἰσέτι ἀποτελεσμάτων τῆς «Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1929», τὰ ὁποῖα μᾶς παρεχωρήθησαν εὐγενῶς ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Στατιστικῆς τοῦ Ὑπουργ. Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Ἡ στήλη 2 ὑπελογίσθη μετ' ἀφαίρεσιν ἐκ τῆς στήλης 1 τῶν μὴ καλλιεργησίμων βοσκῶν, τῶν τελείως ἀγόνων ἐδαφῶν ἢ μὴ ὀπωσδήποτε ἐπιδεκτικῶν καλλιεργείας καὶ

Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἄνωτέρω πίνακος, τὰ περισσότερον θιγέμενα ἐκ τοῦ ἀγροτικοῦ ἐποικισμού τῶν γηγενῶν καὶ προσφύγων διαμερίσματα εἶναι κατὰ σειράν: ἡ Μακεδονία, ἔνθα διετέθησαν πρὸς τοῦτο τὰ 84.1 ο)ο τοῦ καλλιεργησίμου αὐτῆς ἐδάφους, ἡ Θεσσαλία—Ἄρτα (68.8 ο)ο), ἡ Ἥπειρος (43.5 ο)ο) καὶ ἡ Θράκη (32.7 ο)ο). Ἀκολουθεῖ, μὲ μεγάλην ὅμως διαφορὰν ἡ Στερ. Ἑλλάς—Εὐβοία μὲ 11.1 ο)ο ἀπαλλοτριωθέντων καλλιεργησίμων ἐδαφῶν, ἔπονται δὲ μὲ ἀσήμαντον ποσοστὸν ἀπαλλοτριώσεων ἢ μὲ τελείαν ἔλλειψιν τοιούτων τὰ ὑπόλοιπα διαμερίσματα τοῦ Κράτους. Τὰ διαμερίσματα τῶν Νήσων Αἰγαίου (VII) καὶ Κρήτης (VIII) παρουσιάζουν μεγαλύτερον ποσοστὸν (3.7—5.4 ο)ο) ἐποικισθέντων καλλιεργησίμων ἐδαφῶν. Τοῦτο, ὅμως, ὀφείλεται σχετικῶς μὲ τὰς νήσους

τῶν εἰς δενδρώδεις καλλιεργείας ἀφιερωμένων ἐκτάσεων, αἱ ὁποῖαι, μολονότι παρὰ γωγικαί, δὲν εἶναι, ὅμως, ἐν τῇ στενῇ τοῦ ὅρου σημασίᾳ καλλιεργήσιμοι. Ἄλλως τε, αἱ δ εν δ ρ ῶ δ ε ι ς φυτεῖαι ἐξηρέθησαν τῆς ἀπαλλοτριώσεως (βλ. ἄρθρ. 6 ἐδάφ. α', τοῦ Κωδικοποιηθέντος Ἀγροτικοῦ Νόμου (ἐκδ. Ὑπ. Γεωργίας 1930).—Κατὰ τὴν «Ἀπογραφὴν τοῦ 1929», ὁ Νομὸς Ἄρτης περιελήφθη εἰς τὸ Διαμέρισμα Ἥπειροῦ. Ἐπειδὴ τὰ ὡς πρὸς τὸν Νομὸν τοῦτον στοιχεῖα τῆς τελευταίας Ἀπογραφῆς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποχωρισθῶσι τῶν γενικῶν τοιούτων, τῶν ἀφορώντων τὸ διαμέρισμα εἰς ὃ ὑπήχθη οὗτος, ἠναγκάσθημεν νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ γεωργικὸν ἔδαφος καὶ τὰς καλλιεργησίμους ἐκτάσεις τῆς Ἄρτης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «Γεωργικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1911» καὶ νὰ ἐπιφέρωμεν κατόπιν τὰς ἀναγκαίας μετοβολὰς εἰς τὰ διαμερίσματα II καὶ III. Κατὰ συνέπειαν τὰ στοιχεῖα τῶν στηλῶν 1 καὶ 2 (στίχ. II καὶ III) ἀναγράφονται καθ' ὑπόλογισμόν, δὲν ἀπομακρύνονται, ὅμως, αἰσθητῶς τῆς πραγματικότητος, ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τοῦ περιορισμένου τοῦ γεωργικοῦ ἐδάφους τοῦ Νομοῦ τούτου καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν ἐπῆλθον ὡς πρὸς τὴν ἕκτασιν αὐτοῦ σημαντικαὶ μεταβολαὶ ἀπὸ τοῦ 1911. Ἡ σύνθεσις τοῦ Γεωργικοῦ Ἐδάφους τοῦ Ν. Ἄρτης κατὰ τὴν «Ἀπογραφὴν τοῦ 1911» ἦτο ἡ ἀκόλουθος (βλ. Γεωργ. Ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1911. τευχ. I, Θεσσαλία—Ἄρτα, σελ. 2—3):

	<u>Στρέμματα</u>
α) Καλλιεργήσιμα ἐδάφη	119,521
β) Μὴ καλλιεργήσιμα » καὶ δενδρώδεις καλλιέργειαι	121.307
γ) Δάση (δημόσια καὶ ιδιωτικὰ)	<u>227.534</u>
ΣΥΝΟΛΟΝ	488.362

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀπευθύνομεν τὰς εὐχαριστίας μας πρὸς τοὺς κ. κ. Ἰ. Μιχαλόπουλον, Διτὴν τῆς Γεν. Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργ. Ἐθν. Οἰκονομίας καὶ Στ. Σαραντόπουλον, Τμηματάρχην τῆς Γεωργικῆς Στατιστικῆς τοῦ ἰδίου Ὑπουργείου, διὰ τὰς πολλαπλὰς εὐκολίας, ποὺ μᾶς παρέσχον, πρὸς εὐόδωσιν τῆς παρούσης ἐργασίας.

Αἰγαίου εἰς τὸ ὅτι, λόγω τοῦ μὴ συνυπολογισμοῦ εἰς τὰ καλλιεργήσιμα ἑδάφη τῶν δενδρωδῶν καλλιεργειῶν, αἵτινες εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο κατέχουν σημαντικὴν ἔκτασιν (308.229 στρέμματα ἐπὶ συνόλου καλλιεργησίμων 695.343 στρεμμ.), τὸ καλλιεργήσιμον ἑδαφος αὐτῶν παρουσιάσθη σημαντικώτατα μειωμένον. Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι πρόκειται περὶ ἐποικισμοῦ προσφύγων κυρίως εἰς κτήματα ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τῶν ἀνταλλαξίμων μουσουλμάνων καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν ἀποκατασταθέντων κατὰ κύριον λόγον ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος. Συνεπῶς, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ τοιοῦτος ἐποικισμὸς δὲν ἐπέδρασεν ἀπ' εὐθείας,—ἀλλ' ἴσως μόνον ἀρνητικῶς, διὰ τῆς μετατοπίσεως δηλαδὴ ἑδαφῶν ἀπὸ μιᾶς καλλιεργείας εἰς ἄλλην,—ἐπὶ τῆς μεγάλῃς καλλιέργειας.

III.

Τοπικὰ ὄρια τῆς μελέτης.

I.—Κατὰ ταῦτα, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀσκηθείσης ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἐπιδράσεως, ἡ σύγκρισις δέον νὰ γίνῃ ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ τῶν διαμερισμάτων τῆς Βορείου Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου μεταξὺ τῶν διαμερισμάτων τῆς Νοτίου Ἑλλάδος καὶ τῶν Νήσων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ πραγματοποιηθῇ μία τοπικὴ, γεωγραφικὴ ἀπομόνωσις τοῦ μελετωμένου φαινομένου. Διηρέσαμεν, συνεπῶς, τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τὰ ἀφορῶντα, εἴτε τὰς στρεμματικὰς ἀποδόσεις, εἴτε τὰς καλλιεργουμένας ἐκτάσεις καὶ τὴν παραγωγὴν, εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας (Α καὶ Β). Εἰς τὴν πρώτην τούτων (κατηγορία Α) περιελάβομεν τὰ διαμερίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔλαβε μεγαλύτεραν ἔκτασιν καὶ ἔντασιν ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις καὶ ὁ ἀγροτικὸς ἐποικισμὸς τῶν προσφύγων, συγκεκριμένως δὲ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν—Ἄρταν καὶ τὴν Ἠπειρον. Εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην θὰ ἔδει νὰ ἔχη προστεθῇ καὶ ἡ Θράκη. Ἐθεωρήσαμεν, ὅμως, προτιμότερον τὸν ἀποκλεισμόν της διὰ δύο κυρίως λόγους:

1. Ἐνεκα τῆς βραδυτέρας προσαρτήσεώς της, δὲν διαθέτομεν δι' αὐτὴν στατιστικὰ δεδομένα εἰμὴ ἀπὸ τοῦ 1922. Ἡ σύγκρισις, συνεπῶς, πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν τοῦ ἀγροτικοῦ ἐποικισμοῦ περίοδον καθίστατο ἀδύνατος καὶ συνεπῶς τὰ ὡς πρὸς

τὴν γεωργικὴν τῆς ἐξέλιξιν συμπεράσματα δὲν θὰ ἦσαν τόσον ἀσφαλῆ. Παρατηροῦμεν, πάντως, πρὸς πρόληψιν ὑπονοιῶν ἢ ἀμφισβητήσεων, ὅτι καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς παρατηρήσεις συμφωνοῦν πρὸς τὰς γενικὰς τοιαύτας τῆς κατηγορίας Α, διὰ τὰ καταστήσωμεν δὲ τοῦτο ἐμφανές, εἰς μερικοὺς τῶν *σ υ γ κ ε ν τ ρ ω τ ι κ ῶ ν γ ρ α φ ι κ ῶ ν* πινάκων, ποὺ θὰ δώσωμεν κατωτέρω, συνυπελογίσασαμεν πολλακίς καὶ τὴν Θράκην, κάμνοντες εἰδικὴν περὶ τούτου μνειαν εἰς ἐκάστην τοιαύτην περίπτωσιν.

2. Αἱ στρεμματικαὶ ἀποδόσεις τῆς Θράκης εἶναι γενικῶς σημαντικῶς ἀνώτεραι τῶν μέσων στρεμματικῶν ἀποδόσεων καὶ τοῦ Κράτους καὶ τῶν διαμερισμάτων τῆς κατηγορίας Α. Διὰ τῆς προσθήκης, συνεπῶς, τῆς Θράκης θὰ ἐπῆρχετο ἀπὸ τοῦ 1922 μία τεχνικὴ ὑψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, ἡ ὁποία, μολονότι οὐχὶ πάντοτε σημαντικὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς ἀμφισβητήσεις, δοθέντος ὅτι θὰ ἐπηρέαζεν *ὑ ψ ω τ ι κ ῶ ς*, δι' εὐνοήτους λόγους, πολὺ περισσότερον τὸ ἐπίπεδον τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων τῆς κατηγορίας Α, παρ' ὅσον τὸ τοῦ συνόλου τοῦ Κράτους. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου τούτου, συγκεκριμένως δὲ τοῦ ἐνδεχομένου ἰσχυρισμοῦ ὅτι ἡ καλυτέρα τυχὸν ἐξέλιξις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων εἰς τὴν ὁμάδα Α ὀφείλεται εἰς τὴν Θράκην, προέβημεν εἰς τὸν ἀποκλεισμόν αὐτῆς, ἀποκλείσαντες συγχρόνως αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ Κράτους, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σύγκρισις νὰ γίνῃ μεταξὺ ἀπολύτως ὁμοειδῶν στοιχείων.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν (Β) περιελήφθησαν ὅλα τὰ ὑπόλοιπα διαμερίσματα τοῦ Κράτους, ἤτοι ἡ Στερ. Ἑλλάς καὶ Εὐβοία, ἡ Πελοπόννησος, αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι, αἱ Κυκλάδες, αἱ Νῆσοι Αἰγαίου καὶ ἡ Κρήτη. Ἡ τοιαύτη εἰς δύο ὁμάδας διαμερισμάτων διαίρεσις τοῦ Κράτους, ἐπιβεβλημένη καθ' ἑαυτὴν δι' οὓς λόγους ἐξηγήσαμεν ἤδη, παρουσιάζει δύο πρόσθετα πλεονεκτήματα:

1. Αἱ καλλιεργούμεναι διὰ σιτηρῶν καὶ ἰδίως σίτου ἐκτάσεις κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως εἶναι περίπου ἴσαι εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὁμάδας. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ *Κ ρ α τ ι κ ο ῦ* μέσου ὄρου τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων ἐπίδρασις αὐτῶν θὰ εἶναι, ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῆς ἐπαναλήψεως (*frequence*) τῶν ἐπὶ μέρος περιπτώσεων, περίπου ἡ αὐτή. Τοῦτο καθίσταται καταφανές ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος, ὅστις ἀναφέρεται εἰς τὰς καλλιεργουμένας διὰ σίτου ἐκτάσεις τῶν δύο ὁμάδων:

ΠΙΝΑΞ VII

Καλλιεργηθεῖσαι ἐκτάσεις διὰ σίτου (ἀπὸ 1915—1932).¹⁵

Διαμερίσματα	1915—19	1920—24	1925—29	1930—32
	ΧΙΛΙΑΔΕΣ		ΣΤΡΕΜΜΑΤΩΝ	
A. Μακεδονία, Θεσσαλία- ἸΑρτα, ἸΗπειρος	1.525,5	1.878,4	2.440,1	2.879,4
B. Ὑπόλοιπος Ἑλλάς (πλὴν Θράκης)	2.547,4	2.304,5	2.419,7	2.633,8

2. Αἱ δύο ομάδες διαφέρουν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀπὸ ἀπόψεως, τόσον κλιματολογικῆς, ὅσον καὶ γεωλογικῆς συστάσεως, τῆς πρώτης τούτων προσεγγιζούσης μορφολογικῶς καὶ γεωγραφικῶς μᾶλλον πρὸς τὸ κεντρο-εὐρωπαϊκὸν συγκρότημα καὶ κλίμα, τῆς δὲ δευτέρας ὑπαγομένης κυρίως εἰς τὰς μεσογειακὰς χώρας. Συνεπῶς καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἡ σύγκρισις εἶναι ἐνδεχομένως δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα.

II.—Ἡ πρώτη κατὰ μεγάλας γεωγραφικὰς περιφερείας σύγκρισις εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς λεπτομερεστέρας τοιαύτης κατὰ στενώτερα διαμερίσματα. Πρὸς τοῦτο καὶ διὰ νὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν ἀσκόπως τὴν ἔρευναν ἐπὶ ὅλων τῶν διαμερισμάτων, πρᾶγμα ὅπερ θὰ καθίστα τὴν σύγκρισιν δυσκολωτέραν καὶ τὰ σχεδιαγράμματα τῶν «καμπυλῶν ἐξελίξεως» δυσδιάκριτα καὶ δυσεξηγήτα, προετιμήσαμεν τὴν ἐξ ἐκάστης τῶν ἀνωτέρω δύο ομάδων ἐκλογὴν τῶν μᾶλλον τυπικῶν διαμερισμάτων, ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν παροχὴν σχετικῶν πληροφοριῶν, ὡς καὶ τῶν στατιστικῶν στοιχείων ἐπὶ τῶν ὁποίων αὐταὶ στηρίζονται.

Ὡς τυπικὰ τοιαῦτα διαμερίσματα ἐθεωρήσαμεν, ἐκ μὲν τῆς πρώτης ομάδος τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν-ἸΑρταν, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας ομάδος τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα-Εὐβοίαν,

15. Βλ. «Ἐτησίαις Γεωργ. Στατιστικὰς κλπ.» ἀπὸ 1914—1933, ἔνθα λεπτομερῶς ἀναφέρομεν εἰς ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ομάδων κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1915—19 ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἑλλιπῆ τὰ στοιχεῖα τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰ ἔτη 1916—18.

ἥτις ἀποτελεῖ, τρόπον τινά, μίαν σχετικῶς ἐνδιάμεσον περίπτωσιν μεταξύ τῶν δύο πρώτων καὶ τοῦ τρίτου διαμερίσματος. Ἡ παράλειψις τῆς Θράκης ὀφείλεται εἰς οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἄνωτέρω. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἡπειρον, δὲν ἐθεωρήσαμεν ἀπαραίτητον τὴν εἰδικὴν παραρακολούθησίν της, ὅχι μόνον διότι ἡ γεωργικὴ ἐξέλιξις της ὑπῆρξεν ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς τὴν τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, ἀλλὰ καὶ διότι ἀπὸ γεωργικῆς ἀπόψεως οὐδὲ πόρρωθεν παρουσιάζει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἄλλων διαμερισμάτων.

Διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ὁρίων τῶν διαμερισμάτων τούτων ἐλάβομεν ὡς βάσιν τὴν καθιερωμένην διοικητικὴν διαίρεσιν. Κατὰ τὴν τελευταίαν, ὅμως, δεκαπενταετίαν αἱ εὐρύτεραι ἢ στενότεραι διοικητικαὶ διαιρέσεις (Γεν. Διοικήσεις καὶ Νομοὶ) ὑπέστησαν ἐπανειλημμένας τροποποιήσεις τῶν ὁρίων αὐτῶν, εἴτε δι' ἀποσπάσεως, εἴτε διὰ προσθήκης διοικητικῶν τμημάτων ὑπαγομένων προηγουμένως ἄλλαχοῦ. Δοθέντος δὲ ὅτι τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα συλλέγονται ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ Νομοὺς καὶ κατατάσσονται κατόπιν εἰς γενικωτέρας κατηγορίας, βάσει τῶν μεγαλύτερων διοικητικῶν διαιρέσεων, αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν γενόμεναι διοικητικαὶ μεταρρυθμίσεις ἐπέδρασαν πολλάκις ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῆς καθιερωμένης κατὰ διαμερίσματα κατατάξεως τῶν στατιστικῶν δεδομένων. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οἱ τοιοῦτοι διοικητικοὶ μετασχηματισμοὶ ἔλαβον χώραν ἐν τὸς τοῦ πλαισίου τῆς αὐτῆς εὐρυτέρας διοικητικῆς περιφέρειας,¹⁶ οὐδὲν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας ἀπόψεως παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, διότι τὰ ἐδαφικὰ ὅρια π.χ. τῆς Μακεδονίας ἢ τῆς Πελοποννήσου δὲν μετεβλήθησαν. Εἰς ἄλλας, ὅμως, περιπτώσεις ἔλαβε χώραν, συνεπεία τοιούτων διοικητικῶν μετασχηματισμῶν, οὐσιαστικὴ μεταβολὴ τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων τῶν εὐρυτέρων διαμερισμάτων, εἰς τὰς περιπτώσεις δὲ ταύτας ἠναγκάσθημεν νὰ φέρωμεν τὰς ἀναγκαίας μεταβολὰς εἰς τὴν παρὰ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας εἰς τὰ δημοσιεύματά της γινομένην συγκεντρωτικὴν κατάταξιν τῶν στατιστικῶν στοιχείων κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, εἰς τρόπον ὥστε ταῦτα νὰ παρουσιάζουν, ἀπὸ ἀπόψεως ἐδαφικῶν ὁρίων, κᾶτι ὁμοίομορφον καθ' ὅλην τὴν ἐξεταζομένην περίοδον.¹⁷

16. Ὅπως π.χ. ἡ δημιουργία τῶν Νομῶν Καβάλλας καὶ Χαλκιδικῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἢ ὁ διχασμὸς, κατὰ τὸ 1930, τοῦ Νομοῦ Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος.

17. Τοιαῦται μεταβολαὶ ὑπῆρξαν: 1) Ἡ μετὰ τὸ 1925 ἀφαίρεσις τῆς νήσου Λευκάδος ἐκ τοῦ Νομοῦ Κερκύρας καὶ ἡ προσάρτησις αὐτῆς εἰς τὸν Νομὸν Πρεβέζης. 2) Ἡ κατὰ τὸ 1928 ἀφαίρεσις τοῦ Ν. Ἄρτης ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ διαμερίσματος τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ προσάρτησίς του εἰς τὴν Ἡπειρον. Κατὰ τὴν γινομένην κατωτέρω

Εἶναι πάντως ἀνάγκη νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχή ἐπὶ ἑνὸς σημαντικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον συνήθως παρορᾶται, ὡσὰκι γίνεται σύγκρισις γεωργικῶν στατιστικῶν, εἴτε διεθνῶς, εἴτε ἐν τῷ πλασιῶ τῆς αὐτῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἀλλ'εἰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Διὰ νὰ ἔχωσιν ἀπόλυτον ἀξίαν αἱ συγκρίσεις αὗται, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνωνται, ὄχι μόνον ἐπὶ ἀριθμητικῶς ἴσων ἐδαφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ποιοτικῶς ὁμοιομόρφων ἢ ἴσης παραγωγικῆς ἰκανότητος γαιῶν, ὅποτε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μετρηθῆ κάπως ἀσφαλέςτερον ἢ ἐπὶ τῆς γεωργικῆς ἐξελίξεως ἐπίδρασις τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, ἐνεργοῦντος εἴτε διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐργασίας, εἴτε διὰ τῶν παρ'αὐτοῦ καταβαλλομένων κεφαλαίων. Τοιαύτη, ὅμως, ποιοτικὴ σύγκρισις τῶν παραβαλλομένων ἐδαφῶν καθίσταται ἀδύνατος ἐλλείψει στατιστικῶν στοιχείων καὶ ἄλλων πληροφοριῶν. Θὰ δεχθῶμεν, συνεπῶς, πρὸς τὸ παρὸν ὅτι, κατὰ τεκμήριον, τὰ ἐν τῇ αὐτῇ γεωγραφικῇ περιφερείᾳ ἐδάφη, τὰ ἀφιερωμένα εἰς μίαν οἰανδήποτε καλλιέργειαν, παρέμειναν ποιοτικῶς τὰ αὐτὰ καθ' ὅλην τὴν ἐξεταζομένην χρονικὴν περίοδον, ὅταν δὲ βραδύτερον, σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἐργασίας, μελετήσωμεν τὰ ζητήματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ γεωργικοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸν νέον προσανατολισμὸν τῶν καλλιεργειῶν, θὰ μᾶς δοθῆ τότε ἡ εὐκαιρία ν'ἀντιμετωπίσωμεν καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον αἱ τοιαῦται μεταβολαὶ ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοῦ ποιοῦ τῶν εἰς ἑκάστην κατηγορίαν καλλιεργειῶν ἀφιερωμένων ἐδαφῶν.

IV.

Χρονικὰ ὅρια τῆς μελέτης.

Εἰς τὸν ποσοτικόν, ὅμως, σύνδεσμον πρὸς τὴν Ἀγροτικὴν Μεταρρύθμισιν, ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ λαμβανομένην, προστίθεται καὶ ὁ χρονικὸς σύνδεσμος. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγροτικῶν νόμων ἐπέξετάθη εἰς μίαν μακρὰν σειρὰν ἐτῶν. Διὰ νὰ γίνῃ συνεπῶς σύγκρισις καὶ ἐξακρίβωσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρ-

---

σύγκρισιν, ἐξηκολουθήσαμεν ὑπολογίζοντες τὸν Νομὸν Ἄρτης εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐπεφέρομεν, συνεπῶς, τὰς ἀναγκαίας μεταβολάς. Ὡς πρὸς τὴν Λευκάδα, ὅμως, τὸ πρᾶγμα δὲν κατέστη δυνατόν, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργ. Ἐθνικ. Οἰκονομίας νὰ μᾶς παράσχη ἀναλυτικῶς τὰ ὡς πρὸς αὐτὴν στοιχεῖα. Κατὰ συνέπειαν, ἡ Λευκὰς συνυπελογίσθη ἀπὸ τοῦ 1926 εἰς τὴν Ἠπειρον, τοῦτο ὅμως, δὲν ἀσκεῖ σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ διαμερίσματος τούτου, λόγῳ τῆς περιορισμένης γεωργικῆς σπουδαιότητος τῆς προσαρτηθείσης ἐπαρχίας.

ρυθμίσεως ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορισθοῦν τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἐνάρξεως καὶ λήξεως αὐτῆς.¹⁸

I.—Ὡς γνωστόν, ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις ἤρχισε διὰ τῶν πέντε ὑπ' ἀριθμούς 2466—2470 Νομ. Διαταγμάτων τῆς 20ῆς Μαΐου 1917 τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς ἐπεξετάθη μετ' ὀλίγους μῆνας «καθ' ἅπαν τὸ Κράτος», διὰ τοῦ Νόμου 1072 τῆς 29 Δεκεμβρίου 1917. Λόγω, ὅμως, τῆς καθιερουμένης παρὰ τοῦ νέου νόμου πολυπλόκου διαδικασίας, ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ κατέστη σχεδὸν ἀδύνατος,¹⁹ μετὰ διαφόρους δὲ ἐνδιαμέσους τροποποιήσεις, ἀντεκατεστάθη ὀλοσχερῶς διὰ τοῦ Ἀγροτικοῦ Νόμου 2052 τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1920. Ἄλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τούτου προσέκοψεν εἰς τὰ ἐπισυμβάντα πολιτικὰ γεγονότα. Μετὰ τὴν πολιτικὴν μεταβολήν, ποὺ ἐπηκολούθησε τὰς ἐκλογὰς τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920, τὰ ἐκτελεστικά τοῦ νόμου 2052 Διατάγματα εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ἀντεστάλησαν καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Βουλὴν νέον Ἀγροτικὸν Νομοσχέδιον, τοῦ ὁποίου ἡ ψήφισις δὲν κατωρθώθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου 1922. Ἐκ τοῦ νομοσχεδίου τούτου προῆλθεν ὁ Ἀγροτικὸς Νόμος 2922, ἀλλὰ καὶ οὗτος, λόγω τῶν μικρασιατικῶν γεγονότων καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922, δὲν ἐπρόφθασεν εἰμὴ ἐλάχιστα νὰ ἐφαρμοσθῇ. Μέχρι, συνεπῶς, τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1922, ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις ἐλάχιστα εἶχε προχωρήσει, δὲν ἐγενικεύθη δὲ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς παρὰ μόνον μετὰ τὸ Νομοθ. Διάταγμα «Περὶ ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν» τῆς 5ης Μαρτίου 1923, τοῦ ὁποίου εἶχε προηγηθῆ ἡ ἀπὸ 14 Φεβρουαρίου 1923 «Ἀπόφασις τῆς Ἐπαναστάσεως» «περὶ καταλήψεως ἀκινήτων πρὸς γεωργικὴν ἀποκατάστασιν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν κ.λ.π. καὶ πρὸ τῆς καταβολῆς ἀποζημιώσεως». Τὸ Νομοθετικὸν τοῦτο Διάταγμα ἐνεκαινίασεν οὐσιαστικῶς τὴν ταχεῖαν ἐφαρμογὴν τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τὴν ἔτι ταχυτέραν παρὰ δόσιν τῶν ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν ἀγροκτημάτων εἰς τοὺς ἀκτήμονας γεωργούς. Ἀποτελεῖ, συνεπῶς, τὸν οὐσιαστικώτερον σταθμὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τὰ ἐπακολουθήσαντα νομοθετικὰ ἀγροτικὰ μέτρα δὲν μετέβαλλον τὴν παρὰ τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τοῦ 1923 χαραχθεῖσαν γραμμὴν, ἀλλὰ μᾶλλον

18. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, βλ. Babis Alivisatos: *La Réforme Agraire en Grèce etc*, chap. XI et XII, σελ. 202—236 καὶ σελ. 239.

19. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ν. 1072 ἀπηλλοτριώθη ἓνα μόνον ἀγρόκτημα, εἰς τὸ Χαρβάτι (Ἀττικῆς).

συνεπλήρωσαν τοῦτο, ἐκωδικοποιήθησαν δὲ εἰς ἓν ἐνιαῖον κείμενον διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Ὀκτωβρίου 1926 Διατάγματος.

ii.—Ἀκριβεστέραν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀπὸ τὸν ἐπόμενον πίνακα, καταρτισθέντα βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας παραχωρηθέντων στοιχείων.

Π Ι Ν Α Ξ VIII

Κηρυχθέντα ἀπαλλοτριωτέα ἀγροκτημάτα κατὰ χρονολογίαν καὶ κατὰ διαμερίσματα.

Γεωγραφικαὶ περιφέρειαι	Ἔθνικα (ἴμλιάρια)	1920—22 (Ν. 2052 καὶ 2922)	1923 (Ν. Δ. ἰδίου ἔτους)	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
1. Θεσσαλία—Ἄρτα	8	60	374	12	48	5	13	4	3	4	5
2. Μακεδονία	4	8	135	55	113	10	45	27	14	8	3
3. Ἡπειρος	80	—	123	127	29	11	7	7	2	4	1
4. Θράκη	—	—	1	—	4	1	1	1	—	1	—
5. Στερ. Ἑλλάς - Εὐβοία	—	8	9	77	94	18	10	8	4	5	1
6. Πελοπόννησος	—	—	—	—	2	1	18	—	—	1	—
7. Νῆσοι Αἰγαίου	—	—	—	—	—	—	6	—	2	—	—
8. Κρήτη	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Σύνολον	92	76	642	271	290	46	100	47	26	23	10

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πίνακος τούτου, ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις ἔλαβε τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἑκτασιν καὶ ἑντασιν κατὰ τὴν τριετίαν 1923—1925, διαρκούσης τῆς ὁποίας ἀπηλλοτριώθησαν τὰ 80 0)0 περίπου τῶν τελικῶς ἀπαλλοτριωθέντων τσιφλικίων. Θὰ ᾔητο, ὅμως, ἐνδιαφέρον νὰ καθορισθῇ ἀκόμη ἀκριβέστερον ἡ ἑκτασις, ποὺ ἔλαβον αἱ ἀπαλλοτριώσεις κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, ὄχι μόνον εἰς τὸ σύνολον τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ κατὰ διαμερίσματα. Πρὸς τοῦτο, εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ὡς βᾶσις τὸ σύνολον τῶν ἀπαλλοτριωθέντων ἀγροκτημάτων καὶ εἰς ὅλοκληρον τὸ Κράτος καὶ κατὰ διαμερίσματα καὶ ν' ἀντικαταστήσωμεν τοὺς ἀνωτέρω διδομένους ἀπολύτους ἀριθμούς, διὰ τῆς ἑκατοστιαίας ἀναλογίας αὐτῶν πρὸς τὸ ἀντίστοιχον σύνολον. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἔχωμεν τὴν π ο σ ο τ ι κ ῆ ν, τρόπον τινά, χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως εἰς τὸ σύνολον τοῦ Κράτους καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους διαμερίσματα.

Π Ι Ν Α Ξ Ι Χ.

Ἀναλογίαι τοῖς 100 τοῦ τῶν ἐτησίως ἀπαλλοτριωθέντων ἀγροκτημάτων εἰς τὸ σύνολον τοῦ Κράτους καὶ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα.

Γεωγραφικαὶ περιφέρειαι	1920- 1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1919- 1931
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	10	(11)
1. Θεσσαλία-Ἄρτα	11.4	70.5	2.3	9.—	1.—	2.5	0.8	0.7	0.8	1.—	100
2. Μακεδονία	2.0	32.—	13.1	26.9	2.5	10.8	6.5	3.4	2.—	0.8	100
3. Ἡπειρος	—	39.6	40.9	9.3	3.6	2.2	2.2	0.6	1.3	0.3	
4. Θράκη	—	11.1	—	44.5	11.1	11.1	11.1	—	11.1	—	100
5. Στερ. Ἑλλάς-Εὐβοία	3.4	3.8	32.9	40.3	7.7	4.3	3.4	1.7	2.1	0.4	100
6. Πελοπόννησος	—	—	—	9.1	4.5	81.9	—	—	4.5	—	100
A') Μακεδονία, Θεσ- σαλία-Ἄρτα, Ἡπειρος	5.4	50.2	15.5	15.1	2.1	5.2	3.—	1.5	1.3	0.7	100
B') Ὑπόλοιπ. Ἑλλάς	3.0	3.4	29.1	36.2	7.2	12.8	3.—	2.6	2.3	0.4	100
Σύνολον Κράτους	5.—	42.1	17.8	18.9	3.—	6.4	3.—	1.7	1.4	0.7	100

Ὁ συγκριτικὸς οὔτος πίναξ ἐπιβεβαιοῖ τὴν προγενεστέρως γενομένην παρατήρησιν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀπαλλοτριώσεων εἰς τὸ σύνολον τοῦ Κράτους. Ἀνάλογος ὑπῆρξεν ἡ ἔκτασις τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν κατηγορίαν Α διαμερισμάτων, ὅπου, κατὰ τὰ ἔτη 1923—1925, ἀπηλλοτριώθησαν τὰ 81 0)ο περίπου τῶν τσιφλικίων. Εἰς τὰ διαμερίσματα ἄλλως τε ταῦτα ἔχει κυρίως ἐφαρμοσθῆ αὕτη καὶ κατὰ τὴν προγενεστέραν περίοδον 1919—1922.—Εἰς τὴν κατηγορίαν Β διαμερισμάτων, ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις ἐφηρμόσθη μὲ ἀρκετὴν καθυστέρησιν. Μέχρι τοῦ 1923, δὲν εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ εἰς αὐτὰ εἰμὴ τὰ 6,4 0)ο τῶν τσιφλικίων, ἐνῶ τὸ σύνολον τῶν ἀπαλλοτριώσεων εἰς ὅλον μὲν τὸ Κράτος ἀνήρχετο εἰς 47.1 0)ο, εἰς δὲ τὰ διαμερίσματα τῆς κατηγορίας Α εἰς 54,6 0)ο.—Ἐντασις τῶν ἀπαλλοτριώσεων εἰς τὰ διαμερίσματα τῆς Β κατηγορίας σημειοῦται κατὰ τὴν διετίαν 1924—1925, ὅποτε ἔφθασαν αὗται εἰς 65,3 0)ο, ἔκτοτε δὲ βαίνει μειουμένη, ἰδίως μετὰ τὸ ἔτος 1927.

Ἐκ τῶν μερικωτέρων διαμερισμάτων, τὸ ἐνωρίτερον ὑποστὰν τὴν Ἀγροτικὴν Μεταρρύθμισιν εἶναι τὸ διαμέρισμα τῆς Θεσσαλίας—Ἄρτης, εἰς τὸ ὅποιον, μέχρι τοῦ 1923 συμπεριλαμβανομένου, εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ τὰ 82 0)ο περίπου τῶν ἀγροκτημάτων. Εἰς τὰ ὑπόλοιπα διαμερίσματα τῆς κατηγορίας Α, αἱ ἀπαλλοτριώσεις ἐσημείωσαν τὴν μεγαλυτέραν ἔντασιν αὐτῶν κατὰ τὰ ἔτη 1923—25, ὅποτε

ἀπηλλοτριώθησαν 72 ο)ο τῶν ἀπαλλοτριωτέων ἀγροκτημάτων εἰς τὴν Μακεδονίαν, 89.8 ο)ο εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ 45.6 ο)ο εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀπαλλοτριώσεων ἔλαβε χώραν, εἰς μὲν τὴν Στερ. Ἑλλάδα καὶ Εὐβοίαν κατὰ τὰ ἔτη 1924–25, ὅποτε ἐγένοντο τὰ 73.2 ο)ο τῶν ἀπαλλοτριώσεων, εἰς δὲ τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὸ 1927, ὅποτε ἀπηλλοτριώθησαν τὰ 82 ο)ο.—

III.—Ὁ ἀγροτικὸς ἐποικισμὸς τῶν προσφύγων συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως. Τὸ πρῶτον μεγάλον τμήμα ἀγροτῶν προσφύγων ἐγκατεστάθη ἀπ'εὐθείας ὑπὸ τοῦ Κράτους κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1923, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν ἰδρῦθη ὀριστικῶς ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων, διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Δεκεμβρίου 1923 Νομοθ. Διατάγματος, εἶχεν ἤδη προσωρινῶς ἐποικισθῆ τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἀγροτικῶν προσφυγικῶν οἰκογενειῶν, ἦτοι 73.000 οἰκογένειαι, ἐκ τῶν ὁποίων 67.000 εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ 6.000 εἰς τὴν Π. Ἑλλάδα.²⁰ Κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα δύο ἔτη (1924–1925), ὁ ἀγροτικὸς ἐποικισμὸς τῶν προσφύγων εἶχεν οὐσιαστικῶς συμπληρωθῆ ὑπὸ τῆς Ε.Α.Π., εἰς τρόπον ὥστε, εἰς τὴν ὑποβληθεῖσαν ὑπ'αὐτῆς πρὸς τὴν Κ.Τ.Ε. ἔκθεσιν κατὰ τὸ ἀ' ἐξάμηνον τοῦ 1926, ἀνεφέροντο ὡς γεωργικῶς ἀποκατεστημέναι 147.249 προσφυγικαὶ οἰκογένειαι, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐκχωρηθῆ 4.701.543 καλλιεργήσιμα στρέμματα,²¹ ἐπὶ συνόλου μέχρι τέλους διανεμηθέντων 5.035.379 στρεμμάτων. Ὁ ἀποικισμὸς δὲ αὐτῶν ἐγένετο, ὡς ἐλέχθη, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην.

IV.—Ἀνακεφαλαιοῦντες, συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, πλὴν τοῦ διαμερίσματος τῆς Θεσσαλίας-Ἄρτης, ὅπου αὕτη ἤρχισεν ἐνωρίτερον, τόσον ἡ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις, ὅσον καὶ ὁ ἐποικισμὸς τῶν προσφύγων συνετελέσθησαν κυρίως κατὰ τὴν τριετίαν 1923–1925 καὶ συνεπῶς ἡ σύγκρισις θὰ ἔδει νὰ ἔχη κυρίως ὡς βάσιν τὴν περίοδον αὐτήν. Ἀνάλογος, ὅμως, χρονικὸς περιορισμὸς τῆς ἐρεύνης εἶναι αὐτονόητον ὅτι καθίσταται ἀδύνατος.

20. Βλ. Office Autonome pour l'établissement des réfugiés: 1er Rapport trimestriel communiqué au Conseil de la S.d.N., du 6 Mars 1924, σελ. 3.

21. Βλ. S.d.N: L'Établissement des Réfugiés en Grèce, σελ. 85–86 (Genève 1926).

Ἐν πρώτοις, εἶναι ἐνδεχόμενον ἢ Ἀγροτικὴ Μεταρρύθμισις νὰ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη ἐκδηλωθῆ πρακτικῶς διὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως ἀγροκτημάτων, λόγῳ τῆς ψυχολογικῆς διαταραχῆς, ποὺ ἡ νομοθετικὴ ἔναρξις τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἠδύνατο νὰ φέρῃ εἰς τὰς σχέσεις τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν. Κατὰ δεύτερον λόγον, μολονότι κυρίως καὶ κατὰ μέγα μέρος συνεπληρώθη αὕτη κατὰ τὴν περίοδον 1923—25, πάντως ἡ ἀγροτικὴ ἀποκατάστασις ἀκτημόνων καὶ προσφύγων ἐσυνεχίσθη συμπληρομένη, μὲ βραδύτερον ρυθμόν, καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει, ἡ διανομὴ τῆς γῆς, ἀποτελοῦσα βεβαίως τὴν οὐσιαστικωτέραν πρᾶξιν τῆς γεωργικῆς ἀποκαταστάσεως, δὲν σημαίνει καὶ ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἐποικιστικοῦ ἔργου. Τέλος, ἔνεκα τῶν μεγάλων ἐτησίων διακυμάνσεων τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἐκ κλιματολογικῶν καὶ ἄλλων λόγων, ὑπάρχει κάθε συμφέρον ὅπως ἡ ἔρευνα ἐκταθῆ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτεραν χρονικὴν περίοδον, ἵνα ἡ ἐπίδρασις τῶν διακυμάνσεων τούτων ἐξουδετερωθῆ ἢ μᾶλλον προσδιορισθῆ καλύτερον, καταστῆ δ' ἐπὶ πλέον δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῆς μακρᾶς διαρκείας κινήσεως τῆς γεωργικῆς μας παραγωγῆς.

Δυστυχῶς, τὰ στατιστικὰ δεδομένα, ποὺ διαθέτομεν, ἐκτείνονται εἰς σχετικῶς μικρὰν χρονικὴν περίοδον καὶ δὴ περίοδον οὐχὶ ὀμαλήν. Τὴν «Γεωργικὴν Ἀπογραφὴν» τοῦ 1911 δὲν ἐπηκολούθησε, λόγῳ τῶν παρεμπесόντων βαλκανικῶν πολέμων καὶ τῶν ἐπελθουσῶν μεγάλων μεταβολῶν εἰς τὰ γεωγραφικὰ ὅρια τοῦ Κράτους, ἡ ἄμεσος δημοσίευσις ἐτησίων γεωργικῶν στατιστικῶν. Τοιοῦτοτρόπως δὲν διαθέτομεν σὺν ἑστῆ στατιστικῶν στοιχείῳ ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς εἰμὴ ἀπὸ τοῦ 1914 καὶ ἐντεῦθεν, εἰς τὴν δεκαεννεατίαν δὲ αὐτὴν θὰ ἐκταθῆ κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ παροῦσα ἔρευνα. Τὸ ἐκ τῆς αἰτίας, ὅμως, ταύτης μειονέκτημα μετριάζεται ἐκ δύο λόγων:

1. Ἐνεκα τῆς συνήθως χρονικῶς συντομωτέρας κυκλικῆς διακυμάνσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

2. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν ἐπὶ μέρους διακυμάνσεων τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα, οὐχὶ δὲ ὁ προσδιορισμὸς τῆς γενικωτέρας ἐξελικτικῆς κινήσεως αὐτῆς.

V.

Ἀντικείμενον καὶ μέθοδος ἐρεῦνης.

Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς σύντομον ἐξέτασιν ἑνὸς ἄλλου σημείου: τοῦ καθορισμοῦ δηλαδὴ τῶν ζητημάτων, περὶ τὰ ὁποῖα θὰ περιστραφῇ ἡ παροῦσα ἔρευνα, καὶ τῆς μεθόδου, ποῦ ἐν προκειμένῳ θ' ἀκολουθηθῇ.

I.—Τὸ πρόβλημα, ποῦ ἀπησχόλησε ζωηρότερον καὶ τὸ Κράτος καὶ τοὺς εἰδικούς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ τῆς μειώσεως τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων, γενικῶς μὲν εἰς τὰ σιτηρά, εἰδικῶς δὲ εἰς τὸν σῖτον, μὲ τὸν ὁποῖον ἄλλως τε συνδέεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς αὐξήσεως τῆς σιτοπαραγωγῆς, τῆς ἀποκτήσεως δηλ. μιᾶς σχετικῆς, ἂν ὄχι ἀπολύτου, ἐθνικῆς αὐταρκείας ὡς πρὸς τὰ προϊόντα ταῦτα. Ἀναγκαστικῶς, συνεπῶς, θ' ἀσχοληθῶμεν κατὰ κύριον λόγον μὲ τὸ πρόβλημα τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων τοῦ σίτου, διὰ νὰ ἐπεκταθῶμεν κατόπιν, κάπως ὅμως συντομώτερον, εἰς τὰ κυριώτερα τῶν λοιπῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἂν καὶ κατὰ πόσον τὰ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ σίτου συναχθέντα συμπεράσματα ἢ ἐνδείξεις ἐπιδέχονται γενίκευσιν. Ἡ ἔρευνα κατὰ ταῦτα θὰ στραφῇ περὶ τρία σημεῖα:

1. Τὸν κριτικὸν ἔλεγχον τῆς τόσον διαδεδομένης εἰς πολλοὺς κύκλους ἀντιλήψεως ὅτι βασικὴ αἰτία τῆς δυσμενοῦς ἐξελίξεως τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων καὶ γενικώτερον τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἐφαρμοσθεῖσα ἀγροτικὴ πολιτικὴ.

2. Τὸν καθορισμὸν τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῶν ἐν τῇ γεωργικῇ οἰκονομίᾳ παρατηρουμένων μεταπολεμικῶς μεταβολῶν καὶ συνεπῶς τὴν σύντομον συγκριτικὴν μελέτην τῶν διαφόρων παραγόντων, ποῦ ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς γεωργικῆς ἐξελίξεως τῆς χώρας.

3. Τὴν ἀναζήτησιν τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀντιμετωπισθῶσιν οἱ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας ἐπιδρῶντες δυσμενεῖς παράγοντες.

II.—Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον σημεῖον, τὸ πρόβλημα τίθεται πρὸ τοῦ μελετητοῦ, εἰς τὰς γενικάς του γραμμάς, ὡς ἑξῆς:

Ἐὰν δεχθῶμεν πρὸς στιγμήν, ὅτι αἰτία τῆς πτώσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς εἶναι μόνη ἢ κυρίως ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις, πρέπει κατ' ἀνάγκην:

1. Αἱ πτωτικαὶ διακυμάνσεις τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων νὰ εἶναι τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμέναι, νὰ ἐκτείνωνται δηλαδή εἰς μόνην τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἢ τῶν ἐξ αὐτῆς διαταραχῶν καὶ εἰς μόναι τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, ὅπου αὕτη ἐφηρμόσθη.

2. Ἐὰν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐπενήργησαν καὶ ἄλλοι παράγοντες γενικώτεροι καὶ ἐκτεινόμενοι εἰς ὀλόκληρον τὸ Κράτος, τότε αἱ πτωτικαὶ διακυμάνσεις τῆς παραγωγῆς εἰς τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφηρμόσθη ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ, πρέπει νὰ εἶναι ἐντονωτέραι καὶ διαρκέστεραι τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος.

Ὅτι, συνεπῶς, θὰ ἐπιζητηθῆ νὰ καθορισθῆ στατιστικῶς θὰ εἶναι, ἐὰν ἐμφανίζεται διαφορισμὸς τῶν καμπυλῶν ἐξελίξεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς τῶν διαμερισμάτων τῶν κατηγοριῶν Α καὶ Β, ὡς καθωρίσθησαν αὗται ἀνωτέρω, ὁ ὁποῖος νὰ παρέχη βασίμους ἐνδείξεις ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν Α ἐπέδρασε δύσμενῶς εἰδικὸς τις παράγων, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπίδρασις ἀπεφεύχθη ἢ ἐξουδετερώθη εἰς τὴν περίπτωσιν Β. Ἐὰν δὲ τοιοῦτος διαφορισμὸς δὲν ἐμφανίζεται, τότε θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῆ ἐὰν ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν διακυμάνσεων τῶν καμπυλῶν τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ ἔντασις, ἡ χρονικὴ προτεραιότης ἢ καθυστέρησις, ἡ γενικὴ ἐξελικτικὴ κατεύθυνσις αὐτῶν κ.λ.π., πείθουν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ εἰδικῶν ἐπιδράσεων, διαφοροῦ προελεύσεως, εἰς ἑκάτεραν τῶν ἐξεταζομένων περιπτώσεων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκέψεων τούτων, θὰ μελετηθῆ ἀρχικῶς ἡ ἐξέλιξις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς δύο μεγάλας γεωγραφικὰς κατηγορίας Α καὶ Β ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ἐξέλιξιν εἰς ὀλόκληρον τὸ Κράτος, ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρους γεωγραφικῶν διαμερισμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, τόσον τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν μερικωτέρων γεωγραφικῶν περιφερειῶν. Ἀκολούθως καὶ ἀναλόγως τῶν ἐνδείξεων, ποὺ θὰ προκύψουν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης, θὰ ἐπιδιωχθῆ νὰ καθορισθῆ ὁ βαθμὸς συσχέτισεως, ὁ ὑφιστάμενος μεταξὺ τῶν διαφορῶν καμπυλῶν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, διὰ νὰ καταστῆ τοιούτοτρόπως δυνατὸς ὁ προσδιορισμὸς τῆς ποσοτικῆς, θετι-

κῆς ἢ ἀρνητικῆς, ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ μέσου ὅρου τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων καὶ γενικώτερον ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς παραγωγῆς εἰς ὁλόκληρον τὸ Κράτος αἱ ἀντίστοιχοι μεταβολαὶ αἱ ἐπελθοῦσαι εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν τῶν μερικωτέρων γεωγραφικῶν διαμερισμάτων. Τέλος τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης πορίσματα θὰ παραβληθοῦν πρὸς ἓνα ἀντικειμενικώτερον κριτήριον, πρὸς τὴν ἐξέλιξιν δηλαδή τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς χωρῶν, ποὺ εὐρέθησαν μεταπολεμικῶς ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἢ ἀναλόγους μὲ τὴν Ἑλλάδα συνθήκας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προσδιορισθοῦν αἱ τυχὸν ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες καὶ ἐξηγηθοῦν αἱ διαφοραὶ, ποὺ ἤθελον καταδειχθῆ ἐκ τῆς τοιαύτης συγκρίσεως.

III.—Εἶναι καταφανές, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς μελέτης ἀφιερωμένον κυρίως εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως, ποὺ εἶχεν ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἡ ἀσκηθεῖσα ἀγροτικὴ πολιτικὴ, καὶ ἀναφερόμενον, συνεπῶς, ἐμμέσως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς βασιμότητος τῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπικρατουσῶν μέχρι σήμερον ἀντιλήψεων, δὲν ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ εἰμὴ τὴν ἀρνητικὴν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας. Θὰ ἐπακολουθήσῃ κατὰ συνέπειαν ἓνα δεύτερον μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ καταβληθῆ προσπάθεια ὅπως καθορισθοῦν τὰ πραγματικὰ αἷτια τῶν εἰς τὴν γεωργικὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας σημειουμένων μεταπολεμικῶς μεταβολῶν καὶ θὰ ἐπιδιωχθῆ συνεπῶς ἡ σύγκρισις καὶ συσχέτισις τῆς ἐξελίξεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ἐξέλιξιν ὅλων ἐκείνων τῶν παραγόντων (φυσικῶν, δημογραφικῶν, οἰκονομικῶν κ.λ.π.), ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

Μπάμπης Βασ. Ἀλιβιζάτος

Διδάκτωρ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν
τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων.